

73
3
J. Jõgewer

Eesti keele grammatika

II. aasta

PH
609
J64
1919
v. 2
c. 1
ROBA

„Odamehe” kirjastus — Tartus, 1920

J. Jõgewer

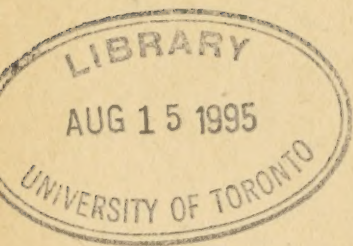
Eesti keele grammatika

II. aasta

„Odamehe” kirjastus — Tartus, 1920

.Postimehe² trükikoja trükk, Tartus.

Sisu.

	Lhk.
Mõned sissejuhatavad märkused	
1. Soome-Ugri keeled, Eesti murded	1
2. Sõnade saamine: a. muutmise, b. tuletamise teel, d. tunnused, e. ühendamine, g. liited	3
3. Paljuse tunnused: d, i, si	5
4. Nimetav. Omastav (nominativ, genetiv)	8
5. Sihitav (akkusativ)	10
6. Osastav (partitiv)	11
7. Sisseütlev (illativ)	14
8. Seesütlev (inessiv)	17
9. Seestütlev (elativ)	20
10. Alaleütlev (allativ)	21
11. Alalütlev (adessiv)	24
12. Alaltütlev (ablativ)	25
13. Rajav (terminativ), saav (faktiv)	27
14. Kaasaütlev (komitativ), ilmaütlev (abessiv)	30
15. Olev (essiv)	31
16. Ruumi muuted	32
17. Omadus- ja asesõnad	35
18. Arvusõnad	40
19. Ajasõnalised tegusõnad (infinitiivid): 1.-da, 2.-des	43
20. 3. tegusõna -ma, 4.-mine	47
21. Tegijasõna. Oleviku kesksõna	51

	Lhk.
22. Mineviku kesksõnad ¹ : -nud, -ud	54
23. Kindel kõneviis: tunnus pä-va	56
24. Tunnus -ka-ya	57
25. Minevik: tunnus -i-	63
26. Tunnus -s	64
27. Kahtlev kõneviis. Potentsial kõneviis	65
28. Käskiv kõneviis.	69
29. Eitav kõne	73
30. Tehtavik	75
31. Abiajasõnad	79

Sissejuhatavad märkused.

Käesolev „Eesti keele grammatika II. aasta“ on mõeldud umbes endiste Vene gümnaasiumite 4. või 5. aasta jaoks. Siin on tahetud õpilasi nii kaugele viia, et nad Eesti keele ehitusega vähemalt üleüldisemates joontes tuttavaks saaksid ja keele küsimustes iseseisvamalt otsustada suudaksid. Raamatus on kaunis palju keele ajaloolist materjali. Võiks küsimise alla tulla, kas teda liig palju ei ole. Peab meeles pidama, et igas teaduses aine meile arusaadavaks ja omaseks saab alles siis, kui me teda hakkame ajalooliselt vaatlama, kui me tema tekkimise ja endiste muudatuste ajalugu tunneme. Igatahes võib aga kooliõpetaja üht või teist ajaloolist osa ka välja jätta, kuid seda meeles pidades, et rahvalaulude vormid, mis meie igapäisest keelest lahku lähevad, seletust leiaksid. Raamatus on iga üksiku aine ajalugu kuni praeguse ajani läbi viidud, sest nii kaugele ulatab minu arusaamise järele keskkooli ülesanne. Kui meil paiguti keskkoolides kaugemale minnakse ja üksikud kooliõpetajad igaüks omast seisukohast eeskirju püüavad anda, kudas üht või teist vormi

tulevikus peaks tarvitama, siis ei loe ma seda asjakohaseks. Esite peavad ometi õpilased sellega tuttavaks saama, mis olemas. Alles selle aluse peal võivad nad siis edespidi midagi uut ehitada. Ei hakka ju keegi füüsika algmõistete õpetaja oma õpilastele seletama, kudas näit. tema arvates Röntgeni kiirte aparati tuleks täiendada või spektraalanalüüsi uurimise viisisid „uuedada“, siis kui õpilased veel ei tea, mis asjad on Röntgeni kiired või spektraalanalüüs. Keele alal aga arvatakse õigust olevat õpilastele, kes veel ei tea, millal käte ja millal kätte kirjutada, kõige sügavamale minevaid „keele seaduste uuendamisi ja parandamisi“ pähe tuupida, mis pealegi õpetajatel enestel ühel nii teisel just vastu oksa, täna nii, mõne kuu pärast hoopis ümberpööratud kujul ilmuvad. — Ma kordan: Keskkoolides õpetatagu seda, mis üleüldiselt praegu maksvaks tunnistatud, tutvustatagu nii palju kui võimalik küsimuste minevikuga, kuid jäetagu nõudmised „tuleviku keelelt“ tuleviku jaoks, s. o. ajani, kus õpilastel tarvilised algteadmised juba omandatud ja asja juure täie arusaamise ja tõsidusega suudetakse astuda.

Raamatu kirjutaja.

Eesti keele grammatika

II. aasta.

II. aasta.

Muutelõpud.

1. Soome-Ugri keeled. Eesti murded.

Kõik keeled, mida Euroopas kõneldakse, langevad kahte suure perekonda ja nimelt:

1. Indo-Euroopa keeled, kuhu käivad Vene, Leedu-Läti, Saksa, Inglis, Prantsuse, Skandinaavia, Kelti, Hispaania, Itaalia, Kreeka keeled ja Aasias Persia, Armeenia ja Ida-India keeled;

2. Soome-Ugri keeled ja nimelt:

1. Ungari keel Ungaris.

2. Voguli keel Põhja-Uralis (Permi ja Tobolski kubermangudes Sosva, Tshussovaja, Kama ja Irtõschi jõgede vahel).

3. Ostjaki keel Põhja-Urali ja Obi jõe vahel. — Ungari, Voguli ja Ostjaki keeli nimetatakse ühes koos ka Ugri keelteks; Voguli ja Ostjaki keeli Ob-Ugri keelteks.

4. Sürjani keel (Põhja Dvina jõe ja Urali mägede vahel Arhangeliski, Vologda, Vjatka ja Permi kubermangudes).

5. Votjaki keel (Vjatka ja Kama jõgede vahel Vjatka ja Ufa kubermangudes). Sürjani ja Voguli keelt nimetatakse üheskoos ka Permi keelteks.
6. Tšcheremissi keel (Vjatka, Kaasani ja Ufa kubermangudes).
7. Mordva keel (Volga ja Oka jõgede vahel).
8. Lapi keel (Soome, Rootsi ja Norra maade kõige põhjapoolsemates osades ja Kola poolsaarel).
9. Läänemere keeled.

Läänemere keeled langevad järgmistesse osadesse:

1. Soome keel (Soomemaal).
2. Karjala keel (Soomemaa idapoolses osas, Olonetsi ja Arhangelski kubermangudes).
3. Aunuse (Olonetsi) keel Olonetsi kubermangus).
4. Vepsa keel (Ladoga ja Onega järvede vahel).
5. Vadja keel (Peeterburi kubermangu mõnes osas).
6. Liivi keel (Kuramaa põhjarannal).
7. Eesti keel.

Läänemere keeli enne nende lahkuminekut nimetatakse Ühissoome keeleks.

Eesti keele tähtsamad murded on:

1. Lõuna murre, mis kahte osasse jaguneb: Võru murre ja Tartu murre.
2. Põhja murre, mille tähtsamad osad: Põhja-hommiku murre, Lõuna-õhtu murre, Eesti saarte murre, Alutaguse murre, Kodavere murre.
3. Iseseisva murdena esineb Eesti kirjakeel.

Kõik praegused Soome-Ugri rahvad olid umbes 2000—3000 aastat enne Kr. üks Soome-Ugri rahvas, kes umbes Urali mägede ja Oka jõe vahel elas. Hiljem on ta üksikuteks rahvasteks laiale läinud. Kõige enne lahkusid ugrilased: ungarlased, vogulid ja ostjakid, siis Permi rahvad ja tscheremissid, umbes 500 aastat enne Kr. lahkusid lõpuks teineteisest mordvalased ja Läänemere rahvad.

Läänemere rahvad liikusid kui üks rahvas, nõnda nimetatud Ühis-Soome rahvas, Läänemere poole; enne kui nad aga Läänemere randa jõudsid, lahkusid ka nemad, umbes 3—8 aastasajani 7 iserahvaks. Läänemere randa asusid eestlased umbes 4—8 aastasajal p. Kr.

2. Sõnade saamine.

A. Muutmine. Kui me üksikuid sõnu lauses tähele paneme, siis märkame, et neil lõpuosas ühesuguseid üksikuid häälikuid ehk häälikute

rühmi leidub, mille ülesandeks on vahekorda ära tähendada, mis üksikute sõnade vahel lauses valitseb, näit. kivi on maa-s, laps on kätki-s, vesi on katia-s. Neid häälikuid ja häälikute rühmi nimetatakse muutelõppudeks, seda sõnaosa aga, mis järele jääb, kui muutelõpu ära heidame, nimetatakse sõnatüveks. — Sõna saamist muutelõpu abil nimetatakse sõna muutmiseks, nõnda saadud sõna aga muutesõnaks. — Ühel ja selsamal sõnal võit mitu tüve olla, näit. meri mero-l mer-d, nuga noa-d jne. — Sõnu, mis üksteisest ainult muutelõppude poolst lahku lähevad, nimetatakse ühe ja sellesama sõna muudeteks, näit. suu suu-s suu-s suu-le.

b. T u l e t a m i n e. Kui me sõna tüvest tähele paneme, siis märkame, et sõna tihti teisest, vähe lahkumineva tähendusega sõnast iseäralise hääliku ehk häälikute rühma läbi saadud on, mida tuletuslõpuks (суффиксъ) nimetatakse. Seda sõna osa, mis järele jääb, kui tuletuslõpu ära heidame, nimetatakse kandtüveks.

Sõnatüve saamist teisest sõnast tuletuslõpu abil nimetatakse sõna tuletamiseks, nõnda saadud sõna tuletatud sõnaks. Sõnu, mis üksteisest tuletuslõppude poolst lahku lähevad, nimetatakse ühe ja sellesama kandsõna tuletusteks.

d. T u n n u s e d. Muute- ja tuletuslõppude vahel seisavad tihti iseäralised häälikud, ehk häälikute rühmad, mida tunnusteks nimetatakse: taiu-s talu-de-s, loe-n luge-si-n loe-ksi-n loe-ta-kse. Tunnuste abil saadud tüvesid loetakse kandsõna alatuvedeks, mitte aga uuteks sõnadeks.

e. Ühendamine. Kaks ehk rohkem sõnu võivad üheks ainsaks sõnaks ühineda, näit. raud-tee, vesi-veski, põllu-mees. Niisuguseid sõnu nimetatakse liitsõnadeks.

g. Liited. Muutelõppude otsa võib astuda lõpujäre ki - gi, näit. tuld-ki, mõnda-gi; -ki seisab b, d, g, p, t, k, s, h järel, mujal -gi.

3. Paljuse tunnused.

Muutelõpud ainuses ja paljuses on ühed ja neetsamad. Vahet ainuse ja paljuse vahel teevad paljuse tunnused.

Palj. tunnused on 1. -d; 2. -i-; 3. -si-.

1. Palj. tunnus d ilmub paljuse nimetavas põhja-Eestis ja Eesti kirjakeeles d kujul, näit. maa-d, kala-d, käe-d, raamatu-d; — Võru murdes kujul: näkri^o naerid, hiuzõ^o juuksed; — Tartu murdes on ta kadunud: äva haavad, kana kanad. See d on Soome-Ugri ajast t kujul pärit, näit. Md. tolga sulg, tolgat suled, Voguli ia jõgi, iat jõed.

Kui d järel muutelõpud seisid, siis ilmus Ühis-Soomes t asemel te-de. Sellest on Eesti kirja-keeles kõvenemise teel ühe astme võrra te-de saanud ja nimelt:

a) -de 1-se ja 2-se silbi lõpul algupärase vokaali järel, näit. maa-de, maja-de, linna-de;

b) -te: 1-se ja 2-se silbi algupärase konsonandi järel ja alati 3-nda ja järgmiste silpide järel, näit. kä-te (< *kät-te-n), kate-te (< *katek-te-n), mure-te (< *mureh-te-n), nais-te, hobus-te, keel-te, kaan-te, nädala-te jne.

Tähendus: Lühidhäälikulistest kahesilbilistest -e sõnades ja igal pool l, n, r järel kirjutavad mõned -te asemel -de, nõnda siis: mure-de, keel-de, kannel-de, aken-de.

d) -e (<*aen <*aðen) kirjakeeles ainult mõnes üksikus sõnas -de kõrval, näit. härge ja härgade, jalge ja jalgade, rinde ja rindade, silme ja silmade.

Palj. tunnus -de, -te oli esialgu ainult palj. omastavas tarvitusel, on aga nüüd kõigisse palj. muudettesse üle kantud ja sünnitab Eesti hariliku paljuse. Ainult palj. osastavas ei saa teda tarvitada, näit. maa-de, maa-de-sse, maa-de-s jne.

2. Palj. tunnus i on Soome-Ugri ajast pärit. Eesti kirjakeeles ilmub ta praegu järgmisel kujul:

a) -i- 1-se silbi lõpul: ma-i-d, pu-i-d; niisama 3-nda ja järgmiste silpide -a, -e, -u järel: näda-la-i-d, sinise-i-d, raamatu-i-d.

b) -i- 2-se silbi lõpul e, a ja a (< ä) asemel, näit. keele: keel-i, kurva: kurb-i; ja 3. silbi järel i asemel, näit. redeli: redel-i-d.

d) -e mõnes sõnas 2-se silbi a asemel, kui 1-ses silbis o, u, näit. muna: mun-e, tuba: tube.

e) kadunud 2-se silbi a järelt, mis ise u:ks muutunud, kui 1-ses silbis a, e, i, õ, ö, ü: nahka nahku, piita: piitu.

g) -a 2-se silbi i asemel, kui eelmine konsonant peenendatud, näit. palki: palka, konti: kont-a. Mõned tarvitavad siin a asemel Lõuna-Eestist laenatud lõppu -e: palke, konte.

Tähendus: palj. tunnused -i- ja -de- tulevad ka ühendatult ette: i+de, näit. pu-i-e <

* pu-i-ðe-n, kust d kadunud. Niisama lu-i-e. Niisama Lõuna-Eesti tarku (tarkade), saari (saarte) < *tarko-i-ðen. Soomes on ide rohkesti tarvitusel: maidēn, hampaiden, kalojen < kaloiden, kuna kalain < kalaen < kaladen.

Palj. tunnus i võib kõigis palj. muudetes ette tulla, välja arvatud palj. nimetav, omastav, sihitav ja kaasaütlev. Enne oli ta muudetes, kus ta praegu võib ette tulla, ainuüksi tarvitusel, kuid praegu püüab teda palj. osastavas -si- ja teistes muudetes -de-, -te- välja tõrjuda. Sõnades, millel palj. osastavas ainult -si- tarvitusel, ei saa -i- üheski muutes tarvitada, näit. talu: talu-si-d: talu-de-sse jne. Tihti on i-lised paljused adverbial tähenduse omandanud, kuna päris muuted palj. tunnuse -de-, -te- abil sünnitatakse, näit. jalgades (jalgade sees), aga jalus (tüliks ees), niisama jalgadesse ja jalgu, silmadest ja silmist (vaatepiirist).

3. -si- on paljuse tunnusest ainult Eesti keeles. Sugulastes keeltes puudub ta. Alguse on ta niisugustest sõnadest saanud, kui rebane: rebasid, majane: majasid, kust ta esite niisuguste sõnade peale üle kanti kui maja: majasid, kuna -si-, mis õieti kahest elemendist koos on, -ne tuletlõpu s:st j. palj. tunnusest i, üheks elemendiks kokku võeti. Siit on see -si- siis ka teiste sõnade peale üle kantud.

Praegu tarvitatakse -si- tunnust suuremas hulgas liht ühesilbilistes, ühesilbilisteks lühendatud peenendamata i-sõnades ühes osas e-sõnades ja kõigis ühesilbilisteks lühendatud u-sõnades, niisama kõigis lühidhäälikulistes kahesilbilistes a, i, u ja

suuremas hulgas e sõnades, näit.: kuu-si-d, pakki-si-d, põldu-si-d, maja-si-d, abi-si-d, talu-si-d, nime-si-d.

4. **Nimetav. Omastav.** (Nominativ. Genetiv).

Nimetaval ei ole muutelõppu ei ainuses ega paljuses. See -d, mis me paljuse nimetava lõpul leiame, ei ole mitte muutelõpp, vaid palj. märk.

Omastava muutelõpp oli enne nii ainuses kui paljuses -n, mis praegu Eesti keeles kadunud. Leidub ainult veel sõnas maantee ja maanala. Läti Hendrikul leiame aga omastava n veel tihti, iseäranis vokaalide ja klusiilide k, p, t ees, näit. Sontagana, aga ka Sotagana. Liber Census Daniae's (1231—1254) leiame Egentakaes (Jõetaguse), Alentagh (Alutaga), Hiurenkylae (Hirveküla), Hergaenpae (Härjapea), Sonalae (Sooala); Stahiil. 1637 leiame veel Söhmenaik, Gösekenil 1660 Söhmen aig (sööma aeg). — Väga mitmetes saksakeelistes Eesti kohanimesedes leidub n veel praegu, näit. Paenküll, Sontak, Sallentak, Ailentaken jne. Selge on, et kui need nimed Saksa keele võeti, nendes omastava n veel olemas oli. Eestlased on n kaotanud, sakslased tema aga alal hoidnud.

See omastava muutelõpp -n, mis küll ise praegu kadunud, on enesest hulga jälgi järele jätnud. mis meile koguni arusaamata oleksid, kui meie tema endist olemasolemist ei teaks.

1. Eesti keeles on mitmesilbilise sõna lõpult harilikult vokaal kadunud; niisama ka kahesilbilise sõna lõpult, kui 1-ses silbis pikk vokaal ehk diifong ehk 1-se ja 2-se silbi vahel kaks konsonanti

olid. Seda vokaali kadumist sõna lõpult nimetakse apokopeks. Apokope seaduse põhjal on nimetava lõpult vokaal kadunud, sest et teda seal mingi muutelõpp kaitsmas ei olnud, omastavas kaitses aga muutelõpp -n vokaali kadumise eest. Kui n hiljem omastava lõpult kadus, oli see aeg juba mööda, kus vokaal sõna lõpult pidi kaduma. Praegu ei kao vokaal mitte sõna lõpult.

2. Seesama maksab ka neil juhtumistel, kus vokaal nimetavas sõna lõpult mitte ei kadunud, vaid teiseks muutus, nagu see e-häälikuga lühid-häälikulistest kahesilbilistest sündis, kus e on i:ks muutunud, kuna ta omastavas on e:na alal püsinud, näit. tuli:tule, meri:mere, käsi:käe.

3. Konsonandid, mis nimetavas lõpuvokaali kadumise läbi sunnitud olid kaduma, ehk muutuma, ilmuvad omastavas omal algkujul, näit. j: kari (< *karj < karja): karja; m: ase (< *asen < *asem): aseme; n: kümme (< *kümnen): kümne; nde: (kolmas < *kolmansi < *kolmandi < *kolmande): kolmanda (siin on Eesti keeles uuemal ajal -e asemele sõna lõpule -a tekkinud, Soomes on veel e: kolmannen).

4. Eesti keeles ilmub sõna raskel astmel, kui 2-se silbi lõpul enne täishäälik oli, kergel astmel, kui seal konsonant oli. Meie leiame nimetavas raske astme, omastavas kerge astme, sest et nimetava lõpul enne täishäälik oli, omastava lõpul aga praegu kadunud kaashäälik -n, näit. jalg (enne jalga), jala (enne jalan), niisama vakk:vaka, vend:venna jne.

Ka paljuse omastava lõpul oli enne muutelõpp -n, mis nüüd sealt kadunud. Praegu ei leia meie

paljuse omastava lõpult mitte enam muutelõppu vaid palj. tunnuse.

Omastav muude, mis kuni Tscheremissi keeleni ulatab, kaugemates sugukeeltes aga puudub, oli esialgu omastav (possesiv) omadussõna, näit. mordva kevin (selle) kivi ehk kivine, kedin naha ehk nahkne (meie kesi-kee): tscheremissi βūt vesi, omast. βūdān; vūdān vesine, ukšan oksne; sellepärast on ka arusaadav, et ta asjasõna ees seisab, millega ta ühendatud, ja mitte järel, nagu teistes keeltes, näit. laua jalg (ножка стола, Fuss des Tisches), kivimaja (каменный домъ, steinernes Haus).

Praegu tähendab omastav sedasama, mis teistes keeltes genetivus possessoris, auctoris, originis, objecti, küsimiste peale: kelle oma? taiumehe põlud, koolipoisi raamat; — kelle tehtud? inimeste patud, venna tehtud saapad; — kust pärit? Peipsi järve kala, Tartu linna mees; — mille peale tegemine sihitud? lapse kasvatamine: inimese vihkaja.

5. Sihitav (akkusativ).

Sihitav on Eesti keeles praegu ainuses jutustavates lausetes nagu omastav, käskivates ja tehtaviku lausetes nagu nimetav: ta ostis hobuse, osta hobune, eile osteti hobune. Paljuses on sihitav iga kord nagu nimetav: ta ostis hobused, osta hobused.

Sihitaval oli Soome-Ugri ajast peale muutelõpp m, seesama, mis Ladina akkusatiivil, näit. lupum, mensam. Mordva ja Soome keeles on see m n:ks muutunud ja Eestis siis, nagu omastavagi n, kadunud. Ka Kreeka keeles on see m n:ks muutu-

nud: *χοόνον*. Teisiti tekkinud on isikuliste asesõnade mina, sina sihitav, mis igakord osastavaga ühesugune on: kutsu mind, meid, sind, ennast, teid, endid jne. Soomes on siin minun ja minut, sinun ja sinut, Ostjakis mänt. Kust see t (d) pärit, ei ole selge, igatahes ulatab ta Soome-Ugri ajani.

6. Osastav (partitiv).

Nagu sihitav nii on ka osastav Soome-Ugri ajast pärit, kuid ta tähendus oli ablatiivne, (liikumine millegi juurest). Hiljem tekkis siis ablatiivi jaoks uus muude lõpuga -lt, kuna vana ablatiiv muutelõpuga -ta (da) Läänemere Soomesugu keeltes ja Lapi keeles partitiivuse (osastava) tähenduse sai. Lõpp -ta leidis sellesamas ablatiivses tähenduses muiste ka Indo-Euroopa keeltes -ēd, -ōd kujul. näit. Ladina *rectē*, varem *rectēd* õigelt, lupõ varem *lupōd* hundilt.

Mõnes adverbis on see muistne -ta veel praegu ablatiivses tähenduses tarvitusel, näit. al-t, ül-t, kottu < *koduda, selle asemel praegu harilikumalt kodunt, takka < tagada, harilikult tagant.

Ühissoome ajal oli osastava vorm väga lihtne: rõhuga silbi järel seisis -ta, rõhuta silbi järel -da. Oleks keel täitsa seaduskorraselt edenenud, siis oleks meil nüüd osastava lõpul eelmiste lõppude aseme rõhuga silbi järel igakord -d, rõhuta silbi järel s. o. õ kadu. Nõnda ongi lugu palj. osastavas, näit. maid, raamatuid ühelt poolt, kalu, inimesi teiselt poolt, osalt on nõnda ka ain. osastavas,

näit. (seda) puud, (seda) kala. Kuid mitmesu-
gused kõrvalised mõjud on selle seaduskorrasuse
ära seganud.

Praegu on ain. osastavas

1. muutelõpp -d (< ta). Ühissoomes seisis see lõpp iga kord rõhuga silbi järel. Praegu on ta Eesti keeles tarvitusel ainult 1:se silbi lõpul pika vokaali järel maa-d, suu-d, soo-d ja lühikese vokaali + l, n, r järel, kuid ainult sõnades: tuli: tuld, uni:und, lumi:lund, meri:merd, veri:verd, mõni:mõnda ehk mõnd.

2. muutelõpp puudub (endine -*ðα). Ühissoomes seisis see rõhuta silbi järel; praegu seisab ta rõhuta silbi (2:se silbi) järel, kui selle lõpul vokaal on ja enne oli näit. (seda) talu, kala, linna, põldu.

3. Muutelõpp -t praegu igal pool mujal, nimelt a) 1:se silbi lõpul pika vokaali + konsonandi järel: joont, keelt, naist; b) niisama endise konsonandi järel, mis nüüd kadunud, näit. kätt (< kät-ta), õit (< õit-ta); d) 2:se silbi lõpul praeguse ehk endise konsonandi järel: orast, südant, aset (enne asent), peret (enne *pereht), kastet (enne *kastekt); e) 3:nda ja järgmiste siipide järel alati: nädalat, kannatajat.

Palj. osastavas on seaduskorraselt rõhuga silbi järel d, rõhuta silbi järel ○: puid, majasid, jäneseid: kanu, kalu, inimesi, haigusi.

Millal paljuse osastavas paljuse tunnust-i-, millal -si- tarvitada?

1. Ühesilbilistes sõnades seisab pika vokaali järel -si-, välja arvatud sõnad: maa:maid; hea:

häid, pea:päid; puu:puid, luu:luid, muu:muid; peale selle võib -si- kõrval ka -i- tarvitada sõna-des: tee, soo, öö, suu, maantee.

2. Ühesilbilisteks lühendatud sõna-des tuleb -si- tarvitada kõigis -u lõpuga sõna-des. välja arva-tud 3: me ja mitmesilbilised, kus a: põldusid. amet-nikka; niisama tuleb -si- tarvitada ühesilbilisteks lühendatud peenendamata i-sõna-des: leekisid ja ühes osas e sõna-des: kukkesid. Teistes ühesilbi-listeks lühendatud sõna-des tuleb i ehk selle ase-täitjaid tarvitada.

3. Suuremal hulgal lühid- häälikulistes ja pika-nõrga-häälikulistes sõna-des tuleb -si- tarvitada, näit majasid, peresid, hapusid.

Välja arvatud

a- sõna-de-st: viga: vigu, siga, kala, kana, lina, sõna, vana, vaga (vagasid ja vagu), võsa; muna (mune), uba, nuga, suga, tuba (tubasid ja tube); oma (omi), tera (teri), pesa, püha (pühasid ja pühi).

e- sõna-de-st: käsi (käsi), esi, kesi, mesi, vesi. süsi, lüsi, susi.

i- sõna-de-st: kivi (kiva).

4. Kõigis pika-raske-häälikulistes kahesilbilis-tes, kõvendatud kahesilbilistes ja mitmesilbilistes on ainult -i- tarvitusel: aastaid, katteid, nädalaid. Selle i ees kaob tüvelõpult i, püsivad a, e, u: ohvrid, nädalaid, siniseid, raamatuid.

Osastav tähendab

1. Osalist sihitust: too vett, ostis õunu ja pähklaid.

2. Kvantiteeti (arvu, paljust) tähendavate sõ-nade järel seisab osastavas selle asja nimetus, mis

(mõõdetud ehk) loetud on, näit. kümme naela; niisama ka mõõtmise riista ehk ruumi tähendaja sõna, näit. kolm tündrit; aga nõnda ainult siis, kui arvutähendavad sõnad lauses alusena ehk sihitusena seisavad (nimetavas, sihitavas ehk osastavas muutes on), näit. kolm inimest, pool vakka, rahvast küll, paar tundi, hulk sigu, üks osa linna põles ära, neli küünart kalevit, nael tubakat, kaks kotitait kaeru; siin on vett (tuleb juure mõtelda arvutähendav sõna natuke); neil on leiba (paras jagu, küllalt).

3. Osastavat tarvitatakse öeldisena ehk täiendusena, kui tahetakse liiki tähendada. kuhu keegi käib: Suurt sugu mees; ta on suurt sugu; tükk on sood ja teine metsa; see kuub on uut moodi; uut moodi kuub.

4. Võrdlusastme järel tähendab osastav seda asja, millega võrreldakse: suurem mind.

5. Osastavat tarvitatakse üksikute koha määruste tähendamiseks; paremat kätt.

7. Sisseütlev (illativ).

Sisseütleva vana muutelõpp oli -*sen, mis kahest vanemast lõpust kokku liidetud, nimelt:

a) s - z + esivokaal, mis liikumist üleüldse tähendas; see lõpp on Mordva ja Tscheremissi keeltes veel praegu sisseütleva tähenduses tarvitatav, näit. mord. tolgas sulesse (tolga), kuts e. kudos majasse, kotta (kud, kudo), Tscheremissi *ʒüdeš vette (ʒüt')*. Permi ja Ugri keeltes puudub see lõpp. Eestis leidub üksikutes adverbides, näit. üles.

b) $n +$ esivokaal, mis ka liikumist üleüldse tähendas. Selle lõpu leiame veel Permi keelest, mitte aga enam Ugri keeltest. Eesti keeles oli ta niisuguses lauses tarvitata, kui: käskis poja minna, kus poja ($<$ pojañ) esialgu mitte omastav ei ole ja praegugi ainult datiivilises tähenduses tarvita takse („pojale“).

Mõlemad lõpud $se+n$ üheskoos sünnitasid Ühissoome keeles sisseütleva, Lapis datiivi, Mordvas tulevad nad ainult mõnes adverbis ette. Nad on siis ühendatud pärast seda, kui Permi rahvad ja tscheremissid mordvalastest olid lahkunud. Ühissoome keeles ilmusid nad $-sen$ ja $h-n$ kujul, kus üleüldiselt järgmine reegel maksis: kahe vokaali vahel pearõhuta silbi järel muutus $s h:ks$, kui eelmine silp mitte $h:ga$ ei alganud. Nõnda Karjala kaštieh ($< *kastegehen < *kastegesen, kastesse$), aga kalleheže, Soome kalliisen, Eestis kallisse $< *kallihisen$.

Niihästi s kui h on kaugele üle oma esialgse piiri tunginud. Nii on juba Ühissoome ajal mõnes sõnas pearõhuga silbi järel $s h:ks$ muutunud. Seda viisi tekkisid vormid: maha, pähe, sohu, suhu, tõhe. — Analoogiline on Eesti murdevorm (läks taeva $< *taevahasen$), kus s ei oleks tohtinud $h:ks$ muutuda, sest et eelolevas silbis h seisab; selle vastu on murdevorm (läks) kiriku ($< *kiri-kuhen$) seaduskorrane.

Palju suuremal mõõdul kui h , on s üle oma esialgse piiri tunginud. Iseäranis on siin tarvitatus mõjunud muudete vahel vahet teha. Eestis on näit. nimetav küla, sihitav küla, omastav küla, osastav küla; nii oleks pidanud kõlama ka sisse-

ütlev küla (< *külāhen; küllā on Võrumurde vorm, mis Tallinna murdes ja kirjakeeles tundmata). — Et Eestis lühikese s asemel pikk ss seisab, tuleb vist seesütleva mõjuga seletada. Seesütlev on küias, sellele arvati tarvis olevat sisseütleva lõppu -se otsa liita; nii saadi *külās-|-se. Murretes leidub veel lühike s, näit. Saaremaal külase, merese. — Lõpult on Eestis n niisama kadunud, nagu omastavast ja sihitavast.

Praegu on sisseütlev Eesti keeles järgmisel kujul:

1. -ha, -he, -hu, sõnades: maha, pähe, suhu, sohu, töhe (kirjakeeles on viimane sõna vähe tarvitusel, selle asemel harilikult töösse).

2. -*ha, -*he, *hi, -*hu, kus h järel seisev vokaal selle järele on kujunenud, missugune vokaal h ees seisab, siis h kadunud, kummalgi pool h: d ühesugused vokaalid üheks pikaks vokaaliks ühinenud ja see pikk vokaal siis lühikeseks muutunud: (iäks) linna, metsa, kooli, auku, (pani) kõide. Niisama paljuses: (tuli) jalgu (< *jalgoihin < *jalgoisen). Nõnda on sisseütlev lõpuks ainuses ainuse osastava, paljuses paljuse osastava sarnaseks muutunud. See lõpp leidub ainult ühesilbilisteks lühendatud sõnadel ja mõnel üksikul kahe- silbilisel. Viimastel on lühikene tüve konsonant pikkade häälikute raskele astmele kõvenenud, mida muidu palju ette ei tule. Nõnda sõnades: tuppa, appi; ritta, sõtta, patta, kotta, kätte, ette, vette; vakka (vaga), sekka, jökke, lakke, märke, rekke, vaku, jakku, näkku, likku, kokku, nõkku; sülle.

3. Kõigil teistel sõnadel on praegu sisseütlevas lõpp -sse, mis ainuses alati ainuse omastava

kuju otsa liitub: puusse, aknasse, taevasse, inimesse ehk inimesse. Nimelt võib neljanda silbi -se- välja jääda, mitte aga mujalt, sest et siis mõtte segadus tekib, nii mitte * valgusse valgusesse asemel ega linasse linasesse asemel.

Paljuses võib -sse kõigis sõnades palj. osastava otsa liituda, näit. jalgadesse, keeltesse, köitesse, aga ka palj. osastava otsa, kui seal täishäälik on: käsi+sse, ehk kui osastava lõpul d, siis selle asemele: nädalaid: nädalaisse; maid: maisse. Ühesilbilisteks lühendatud sõnadel on aga siis igakord -sse kadunud ja sisseütlev osastavaga ühesugune: jalgu (osast. ja sisseüt.), keeli, köisi jne.

Sisseütlev tähendab liikumist ühe asja sisse ehk kõige kitsamasse ühendusesse, saamist mingi olemisesse, küsimise peale: kellesse? millesse? kuhu? Näit. sinna külasse, kukkus meresse, sain kimpu, hädasse, taevast läks pilve, pane uks lukku, pani kübara pähe, kingad jalga, läks härgi, hobu sisse, tõusis jälle hinge, oskas sihti, koer hakkas mu kätte kinni, see ei puutu minusse, ühest aastast teise, vesi on põlve; paksuse poolest on ta isasse tulnud.

8. Seesütlev (inessiv).

Niipea kui sisseütlev latiivi lõppude -s+n-kokkuliitumise teel oli tekkinud, hakkas keel s:i sõnatüvehäälikuks pidama ja ainult n:i sisseütleva lõpuks. Nõnda jäi sisseütleva muutelõpu algosa s ka seesütlevasse ja seestütlevasse, kuna lõpuosa n asemele teised lõpud astusid, seesütlevas nimelt kohta tähendav (lokatiivi) lõpp n, seesama, mis

meil praegu oievas muutes leidub. Nõnda kujunes seesütleva muutelõpuks -sna.

Meie leiame selle lõpu Rootsi-Lapis -sne kujul, näit. k̄uelesne 'kalas' (nimet. kuelie 'kala'), niisama -sne kujul ühes osas Mordva murretes, näit. onsn̄e unes (nim. on uni); Tscheremissi keeles on -sn̄-Tscheremissi keele seaduste järele iga koro -sta-, -što lõpuks muutunud. näit. tulōsto < tulōsno 'tules' (nim. tul tuli). Permi ja Ugri keeltes ei leia meie seda lõppu.

Läänemere Soomesugu keeltes on -sna juba Ühissoome ajal -ssa:ks muutunud; näit. Soomes maassa 'maas', Soome murretes aga ka -ss, -s, näit. kalass ehk kalas 'kalas'. Aunuse, Vepsa, Liivi ja Eesti keeled on a lõpult kaotanud. Nõnda on Eestis harilikult -s < * -ssa, näit. linnas, majas, jões, linnades, jõgedes jne.

Lõuna-Eestis nimelt Haanjas on seesütleva lõpp h̄n: külāh̄n külās, karāh̄n karjas. Harilikumalt on see kõlata N kadunud: mōnōh̄ paigah̄, küiāh̄, ladvah̄; Tartu murdes aga on h̄ kadunud ja N pūsinud (n kujul): küiān, ūten paigan. Ei ole mitte selge, kudas see lõpp on sündinud.

Teine iseäraldus, mis seesütlevas ette tuleb, leidub Läänemaal ja Eesti saartel. Seal on nimelt ühesilbilisteks lühendatud sõnade seesütlev raskel astmei, vakkas (mitte vakas), kappis. See sunnib oletama, et siin seesütleva lõpuna lühike -s tarvitusel oli *vakkasa, *kappisa. Ka selle iseäralduse seletamine ei ole tänini hästi korda läinud.

Praeguses Eesti kirjakeeles lüüb ainuses seesütleva lõpp -s ilma erandita alati ainuse omastava

otsa; vakas; niisama harilikult paljuses palj. omas-
tava otsa. Aga ühes osas sõnades leidub selle
kõrval palj. seesütlevas veel palj. märgi i:ga sün-
nitatud vorm, mis ainuse seesütlevaga ühesugune,
aga selle vahega, et paljuses s:i ees seesama
vokaal seisab, mis palj. osastava lõpul, näit. ain.
seesütlev jalas, palj. osast. jalgu, palj. seesütlev
jalus. Missugustest sõnadest seda seesütlevat võib
tarvitada, ei saa reegli abil ära määrata, vaid peab
üksikult sellekohased sõnad tundma.

Aga nii pea kui see i-line seesütlev milgi sõ-
nal tarvitusel on, võib seda iga kord ka kõigis järg-
nevates palj. muudetes tarvitada, välja arvatud palj.
kaasaütlev, mis ilma erandita oma lõpu palj. omas-
tava otsa liidab, näit. jalust jalule jalult jaluta ja-
luni, aga jalgadega.

Seesütlev tähendab kohta ehk olekut. küsimise
peale: kelles? milles? kus? ja nimelt

1. kohta ehk olekut, mille sees miski asi on,
näit. siin külas; kala elab meres; põld on künnis,
rõhus. orases, jääs; taevas on pilves; maa on mets-
sas; ta on mures, kimbus, norus, hädas, omas täies
rammus; ta on häris, seos; puu on härmas, nõres;
üks on lukus, haagis; tee on umbes; loom on hin-
ges; ühes hinnas, nõus.

2. kõige ligemat koosolemist välises ruumis:
kübar on peas, rätik kaelas, kindad käes, sõrmus
sõrmes, kingad jalas, kuub seljas; õunad on puus;
kannab last kaenlas, süles; kuub ripub varnas, nae-
las; kala ripub õnges; istub lauas.

3. Ajaruumi, milles midagi sünnib, küsimise
peale: millal? jõulu kuus, ses aastas, kaks korda
päevas.

9. Seestütlev (elativ).

Niisama kui seesütlev on ka seestütlev muude selle järele tekkinud, kui keel sisseütleva muuteilõpu -sen algosa tüve osaks oli hakanud pidama. Nii saadud s-tüvele liitus siis vana ablatiivilõpp -ta otsa, seesama, mis praegu meie osatava sünnitab. Nõnda tekkis lõpp -sta, mis kuni Sürjani-Votjaki keeleni leidub, mitte aga Ugri keeltes. Eestis on lõpult -a kadunud. Sõna tüvi on ainuses alati kui ain. omastav, palj. nagu palj. omastav, ehk tarvitusel on i-line paljus, kui see võimalik, näit. jalast jalgadest ehk jalust.

Seestütlev tähendab

1. liikumist ühe asja seest ehk kõige kitsamast lähedusest, lahkumist, eemaleminekut, küsimise peale: kellest? millest? kust? näit. tuli sealt külast; sain seest kimbust lahti; võta kingad jalast, müts peast; söömalauast üles tõusma; müüjal peab omast käest mõõt olema: küll seest saab; tahab naisest lahutada; löi minust lahti; taganes minust; porist puhastama; hingab omast vaevast; ta jäi minust maha; hoia ennast temast eemale;

2. Olekut, milles, või mille seest midagi tehakse, näit. rääkis unest; joobnust peast, kainest peast haigest peast tööd tegema; suri väetimest peast, lehm silgub ahtrast peast; leppapuu põleb toorest peast väga hästi; lahkest südamest; hooletumast peast e. hooletumasti oma tööd tegema.

3. Aega ja ruumi, ka sõnaga saadik ühenduses, küsimise peale: kust alustades? mis ajani tagasi? näit. viimne minust; lapsepõlvest saadik maast madalast; hommikust õhtuni.

4. Asja ehk ollust, millest midagi tehakse ehk on tehtud, näit. seda tehakse puust ehk rauast; sinust ei saa inimest; karunahast kasukas; ega minust sinu vedajat ei ole; ta on suurest soost.

5. Põhjust: see tuleb kadedusest; sa pead sõnast (ilma karistuseeta) kuulma: temast on palju tühi; ei ma sest hooii: vihmast märg; hoobist valutama; teine peab teisest õppima; näost tundma: mis asjast sa nii rõõmus oled; see on temale jumalast antud.

6. Osa mingist kindlasti määratud üksusest: sõi minu leivast; noorem sinu vendadest; mis sa minust naerad; mis sa temast veel hellitad.

7. Ajasõnade: kõnelema, vaikima, kuulma, mõtlema jne järel, näit. sest asjast olen juba kuulnud; ole vait sest; räägib palju oma tegudest; mis sa sest ütled, mõtled.

8. Ligemat täiendust, seda üksikut, eriosa nimetades, mille kohta ütelus nimelt käib, näit. õndsad need, kes puhtad südamest; rikas kullast; ramõ (nõrk) jalust; läheb näost siniseks; see on mõnest tükist õige küll; jalust ja käsist mähkima; peast haavama. see on hea minu meelest; tere lõunast; puudel on viinast tühi; nahk on karvust paljas; temal on puudu rahast; läks uksest välja, sisse, mööda; läks seinast üles; tuli mäest alla; keel on sõnadest rikas; rikas rahvast.

10. Alaleütlev (allativ).

Laanemere Soomesugu keeltes ja Permi keeltes leidub tuletuslõpp -la, mis tänapäevani kohta tähendab. näit. Soome pappila õpetaja maja, Eestis ena-

miste kohanimedes, näit. Lihula, Mustia, Ambla, aga ka niisugustes sõnades kui toonela; Votjaki gurt küla, gurtla külamaa, bõr pära, bõrla pärapool.

Selle tuletuslõpuga sünnitatud sõnadest tekkis kõige pealt alalütlev (adessiv), kuna -la-lõpule lokatiivi (koha määrava), praeguse oleva muute, lõpp-na otsa liitus ja nõnda -lna tekkis, millest -lla sai. Alalütleva jaoks liideti aga -na asemel -la otsa latiivi (liikumist tähendava) muute lõpp n, seesama, mis sisseütleva otsa. Niisugusel kujul on alalütlev veel praegu Tscheremissi ja Permi keeltes, näit. Sürjani mort inimene, mortlan inimese juure, inimesele, Tscheremissi tul tuli, tullan tulele, βüt vesi, βütlan veele. Läänemere Soomesugu keeltes hakati alalütleva mõjul, kus li seaduskorraliselt endises ln-ist oli tekkinud, ka alalütlevas pikka li-i tarvitama, millele siis niisama kui Permi ja Tscheremissi keeltes latiivi n otsa tuli, kuna ühtlasi -la-lõpp -le-ks muutus: hiljem kadus n lõpult, näit. Soome kaitvolle, seinälle: Soome vanemas kirjanduses ja Soome murretes on n veel alal: herrallen, hevosellen. Et ka Eestis enne n tõesti alalütleva lõpul oli, tõendab vokaal püsimine: isale, seinale. -- Eestis on seaduskorrane lühike l alalütlevas uuesti valitsusele pääsnud, kuid endise pika li mõju avaldab ennast veel selles, et sõna kergel astmel seisab: vakale < vakallen.

Aga Läänemere Soomesugu keeltes leidub jälgi ka teistsugusest alalütlevast, kus lõpu l-ne osa küll le < la on, kuid lõpul mitte n ei ole, vaid latiiviline k, nõnda siis -*lek. Ugri keeltes on see -k ainuüksi tarvitusel, ei liitu aga mitte tuletuslõpu -la otsa, vaid lokatiivi -n (Eesti oleva muute) otsa. See

k leidub üksinda kõigis Soome-Ugri keeltes, aga läbistikku ainult adverbides: niisama ainult adverbides leiame meie teda Läänemere Soomesugu keeltes, nimelt Ingeri murdes, kus ta püsinud on, kuna ta mujal kadunud. Et ta muiste ka Eesti sõnade lõpul oli, märkame sellest, et siin vokaal mitte ei ole ära kadunud. näit. Ingeri alak Eesti alla (Eestis on pikk ll alalütleva all mõjul, seaduskorrane on Eesti murretes ja mõni kord ka kirjakeeles leiduv ala, näit. läks laua ala); niisama ümber, S. ümpäri, Ingeri ümpärik (Eesti keel on selles sõnas ka vokaali kaotanud); Ingeri sinnek, tännek, Soome sinne, tänne, Eesti sinna, tänna, vrdl. Lõuna-Eesti sinna, kus häälik ° otsekohe k-st on tekkinud: kiinik Soome kiini, kiinni, Eesti kinni.

See -k on Läänemere Soomesugu keeltes mõnikord lõpu -le otsa astunud ja nõnda lõpu -lek sünnitanud harrilise -len asemele, näit. Soomes hevoselle^c hobusele; Eestis ei leidu sellekohast näitust.

Alalütlev tähendab:

1. Kohta ehk olekut, millesse, mille juure ehk peale ehk sisse keegi tuleb, näit. läks maale, põllule, heinale; mehele minema; ta tuli meile (külasse), sündis ilmale; pea ei anna nii kõrgele minna; jutt jääb poolele; tööle hakkama; rükis kasvab putkele; haav läks mädale; tõmba köis pingule; kangas sai juba koele; ilmad lähevad pehmele; ma tulin teie jutule, palvele; äritis vihale.

2. Nagu seestütlev, ligemat täiendust, seda üksikut, eriosa nimetades, mille kohta ütelus nimelt käib: tark suule; rikas rahale; hea mees jutule; noble jalule.

3. Seda asja ehk isikut, mille jaoks midagi määratud ehk kohane on: see teeb kõvaks igale tööle; see on kõigile hea; ei see kõiba kellelegi; need on vennale valmis pandud.

4. Isikut ehk asja, kellele midagi omaks saab (teiste keelte datiiivust — dativus commodi et incommodi); anna seda minule; see on mulle vastu meelt; üksmeel seisab vaenule vastu; söötis lehmadele heina; õpetab lapsele raamatut; mina olen temale vanem tütar; aita mulle tööd lõpetada.

11. Alalütlev (adessiv).

Alalütleva lõpus on kokku liidetud kohta tähendav tuletuslõpp -la ja lokativ -n. Nii ilmub see muude Permi keeltes, näit. Sürj. mort inimene, mortlan inimesel. Läänemere Soomesugu keeltes on l-i järelt vokaal kadunud ja ln-ist li saanud: Soome kaivolla < *kaivolna, niisama kui Leedu laensõnast vilna Soome villa Eesti vill. Eesti keel on seaduskorraliselt sõna lõpult vokaali kaotanud ja il-i l-ks lühendanud. — Alalütlevast on siis pikk li juba Ühissoome ajal alalütlevasse üle kantud, kus seaduskorraselt lühike l oleks pidanud seisma.

Alalütlev tähendab:

1. Kohta küsimise peale: kus? laps imeb rinnal; siin kohal; elab maal; on põllul, heinal; ta oli meil.

2. Olekut, milles keegi on: ahi on tuel; nalik on kestal; maja on seinul; kangas on koel; ma olen selle asja tarbel; kõik on toimel: on hea meelel.

3. Aega, nimelt ajapunkti, millal midagi sünnib: mi' ajal? sel päeval; aastal kahel kolmel.

4. Tööriista (instrumental), aga praegu ena-
miste ainult vanasõnades ja rahvalauludes, muidu
selle asemel kaasaütlev: vilets vitsal peksetakse,
õnnis suul õpetakse.

5. Teoviisi, kus aga osalt niisama kaasaütlev
asemele on astunud: nuttis kurval meelel; loeb
prillil; hullul kombel; hirmul ja armul; tühjal kõhul
ootama; oma sõrmil toitma; vitsul kasvatama; tulel
püüdma (kalu).

6. Ajasõnade käskima, laskma ja lubama
juures seda asja ehk isikut, kelle kohta käsk käib:
ma lasen seda palgalistel teha; külm ei anna
viljal kasvada; lase mehel sisse tulla; käsi sepal
kaks rauda teha. — Kui kõrvu seisavad isik, kelle
kaudu käsk antakse, ja isik, kelle kohta käsk
käib, siis on esimene alalütlevas, teine alaleütlevas,
näit. lase Kaarilil Peetrile ütelda, et ta hobused
ette paneks.

7. Isikut ehk asja, kellel midagi omaks on, ehk
puudub, näit. see on mul meele pärast; siin on
meil hea olla; mul puudub raha; vrdl. teistele saab
veel nende jagu kätte ja teistel on juba nende jagu
käes; mul on põllud ja heinamaad; mul on kaeru
müüa; minul ei täi enam anda; ta on meil sula-
seks; vrdl. veel: mul on töö juba valmis (minu töö
on ära tehtud) ja mulle on töö juba valmis (pan-
dud); mul on hobune varastatud ja mulle on h. v.:
see on mul tallele pandud ja see on mulle tallele
pandud.

12. Alaltütlev (ablativ).

Alaltütleva lõpus on kokku liidetud kohta tähendav lõpp l(a) + muistne ablatiivi (praegune partitiivi) lõpp da, mille lõpult Eesti keel vokaali -a kaotanud on, näit. Soome kaivolta, Eesti kaevult, seinältä seinalt. Leidub aga jälgi ka teistsugusest alaltütlevast, mille lõpp lokatiivi (koha muute) n-st ja ablatiivi t-st on kokku liidetud: nta (< *na+ta), mis Eestis ja Soome murretes lõpult a on kaotanud, näit. Soome kofonta, Eesti kodunt, Soome takant Eesti tagant.

Alaltütlev tähendab:

1. Asja ehk olekut, mille pealt ehk lähedusest eemale liigutakse, näit. hüppas kaldalt meresse; tuli mäelt alla (mäe otsast, kuna mäest alla mäe mööda); tuleb põllult, merelt; rinnalt võõrutama, tulen kirikust jumalasõna kuulmiselt; tuleb mõisast teolt; vaatab mäelt.

2. Asja ehk isikut, kellelt midagi pärit ehk saadud: ma kuulsin temalt (vrdl. kuulsin temast), küsi teiselt (vrdl. küsi teist, s. o. nõua teist taga), ostsin tundmata mehel; oleme palju temalt kannatanud. Nõnda ajasõnade juures: laenama, loetma, nõudma, palkama, paluma, pärima, püüdma, varastama, võtma, küsimise peale: kellelt?

3. Ligemat täiendust, seda eriosa, mille kohta ütetus käib, enamiste adverbialselt: lind on pealt must, alt valge; ta läks keskelt läbi; siit poolt sein; ma seisan sinu poolt; ema poolt suguseits; part käib ujudes alt vee; mind viidi sealt üle.

4. Küsümise peale: kudas? a) -sti lõpuga adverbi asemel: müüb kallimalt, odavamalt; ma räägin nõnda kaugelt, kui ma asja tunnen; pääsis õnnelikult lahti; b) niisama teiste muudete asemel: seda kutsutakse kahelt nimelt (kahe nimega), seisavad kolmelt viirult (kolmes viirus); järk järgult, aeg ajalt, kord korralt, päev päevalt; küsisin mees mehelt; d) oleva asemel oleku tähendamises: väana vitsa võsult, ära mine palgilt väänama; söövad liha toorelt; täielt peab kõik kätte andma; ma jäin paljalt maha; ma olen teda tüdrukult tunnud; pooleaastaselt oli rõuges.

4. Ainult Tartu murdes: a) isiku tähendamiseks, kelle kaudu midagi tehakse: ma ole omalt sulaselt (Tallinna: oma sulase kaudu) saatnu; tolt (tolle kaudu) ma saije; b) tehtaviku kõrval: kontrakt om ütelt naisterahvalt (Tallinna: omast. ühe naisterahva) tettü.

13. Rajav (terminativ): Saav (faktiv).

Rajava muistne lõpp oli -nik, millest Ühissoome ajal -nnik on saanud, kust siis praegune Eesti -ni; jalani < *jalʹannik, vakani < *vakannik, nn leidub veel sõnades senni, kunni. Soomes on see muude praegu kadunud.

Rajav tähendab piiri, milleni liikumine ulatab jõeni, väravani, minuni jne.

Saav. (Faktiv).

Läänemere Soomesugu keeltes ja Mordva keeles on iseäraline saava muute lõpp, mis kahest latiivilisest tuletuslõpust k+s (-+esivokaal) kokku

on liidetud. Kaugemates keeltes seda muudet ei leidu. Mordvas ilmub ta -ks kujul, näit. ava naine, avaks naiseks; lomañ inimene, lomañks inimeseks; Soomes -ksi, -kse, -ks: orjaksi orjaks, vaimoksi naiseks. Eestis on niisama kui Mordvas lõpult i kadunud: vakaks, seinaks.

Lõuna-Eestis on ks muutunud ss-ks: karusõs karjaseks; aga ka Põhja-Eestis tuntakse paiguti -s lõppu: Ahrensil, näit. abis abiaks, suurelisemas suurelisemaks. Narva pool seisab ks asemel st, mis saava -ks ja seestütleva -st äravahetamise läbi on tekkinud: puhtast puhtaks, orjast orjaks.

Saav tähendab

1. Asja, milleks keegi ehk miski saab, olgu tõsiselt ehk ainult ettekujutuses: õndsaks tegema, kuningaks tõstma; kärneriks kutsuma: teenriks kauplema; ennast õpetud meheks, rikkaks nimetama; hapuks ajama; kas ta on see, kelieks ta ise ennast ütleb; Anneks ristima; tõeks, vateks vanduma; pooleks jooma; koorega valgeks valama; vereks muutma; kadunuks minema; auks arvama; vaenlaseks pidama; suuremaks näitama: vaskrahaks vahetama; elas kahenädalaseks; süda löi raskeks; õppis sepaks: hiljaks viibima; käemeheks heitma; see langeb sinu süüks; haigeks jääma; rikkaks saama; ülevaatajaks seadma; odavaks kiitma; kailiks laitma, põlgama; tühjaks naerma, haigeks ehmatama; koeraks viluma; vaidlevad mind nooremaks.

2. Olekut, millesse keegi jääb ehk jäetakse: jäägu ta seks; ta tahab eluaja poissmeheks jääda; jätsid mind haigeks maha.

a. Selle vastu seisab sihitav, kui mingi omaduse alalhoidmisest kõne on: tema pidas oma hobused head; pea oma riided puhtad; ma tahan teda ikka ilusa pidada.

b. Niisama seisab sihitav, kui mingi asja uuestitegemisest kõne on: ta tegi müürid kõrged (enne ei olnud neid; vrdi. ta tegi müürid kõrgeks nad olid enne madalamad);

d. Kui millegi saamisel mitte just ülemineku peale mingist endisest olekust ei mõelda, siis seisab nimetav: ma olen pehme inimene loodud: tema peab ka inimene saama nõnda kui teisedki: küünlapäeval sai kahe aastane.

e. Teatavatel juhtumistel võib saava asemel ka osastav seista, näit. kas sa tahad seda usku ennast ristida lasta, nagu: ta on seda usku.

g. Saajaga ühine arv võib saaval ainult siis olla, kui saav asjasõna ehk asjasõnana tarvitatud omadussõna on, näit. vanad inimesed ei või enam lapsiks saada, aga: vanad inimesed ei või enam nooreks saada.

3. Saav tähendab sihti, otstarvet, määrust, küsimise peale milleks? mis tarvis? a) näit. andeks andma: kolm puuda rauda naeluks; see mees ei kõlba koolmeistriks; see on pulgaks suur; see ei ole terviseks; see tuleb meile kahjuks;

b. Seisab öeldisena, ajutist omadust tähendades: ta on meil sulaseks; jumalasõna on õpetuseks; temale ei ole õõ ööks ega päev päevaks; see tüdruk oli meil lapsehoidjaks; ta tuli mulle meheks; käisin seal võõraks.

d. Täiendusena: suviseks põrsaks on ta rasvane küll: hundiks jooksmas: Ann, oie sa nooremaks ja mine.

e. Arvudes: esimeseks, teiseks, kolmandaks jne.

4. Ajamäärusena seisab saav küsimiste peale: mis ajaks? kui kauaks? a) Ma tulen sõõmaajaks: tule õhtuks koju; see jääb tulevaks aastaks; seks ajaks võib ta ju surnud olla: b) jäi meile üheks nädalaks; laenas mulle kaheks aastaks; eluks ajaks.

14. Kaasaütlev (komitativ). Ilmüütlev (abessiv).

Kaasaütleva endine lõpp oli in (+-esivokaal), mis aga ainult Soomes ja Lapis on püsinud. Soomes on ta kahel kujul: 1) -ine ehk -ine + isikusuffiks -nsa: lapsinensa 'oma lastega', vaimoinensa 'oma naisega'; 2) -in, -in, -n; omin silmin 'oma silmaga', kaikin voimin 'kõigest jõust', varkain 'vargsi'.

Eestis on sellest lõpust ainult mõni jälg aial. näit. (läks) jala < *jalain, (palja) jalu < *jaloin. Millal see lõpp Eestis kadunud on, ei ole teada. Aastal 1600 tarvitati tema asemel omastavat muudet ühes sõnaga kaas, kahe endisest *kansak. Nii kestab 17. aastasaja läbi. Aastal 1660 kirjutab Goeseken veel keele ka (keelega), työbade kaas (tiibadega), aga 17. aastasaja lõpul on Harnungil juba meie praegune kaasaütlev tarvitusel: käga käega, temmaga, Hälega. See kaasaütlev on siis 17. aastasaja jooksul tekkinud.

Kaasaütlev tähendab

1. Koosolemist kellegagi: läks vennaga, istub sõbraga.

2. Tööriista ehk tööabinõu: rajub kirvega, sõidab hobusega.

Ilmaütlev (Abessiv).

Ilmaütleva vana lõpp oli -ttak, mis kuni Permi keelteni ulatab; Votjakis näit. -tek kujul: sintek silmata (siñ < siñm — < silm) Sürjanis -tõg kujul pontõg koerata (pon peni, koer).

Soomes on lõpult k kadunud, kuid leidub veel Soome murretes ja Ingeris, näit. Ingeri jaloidak jaluta. Lõuna-Eesti vormides palgaldal palgata, laulmaldal laulmata, mis muidu alaltütlevaga on ära segatud, esitab seda k-d häälik.^c

Ilmaütleva muutelõpu esimene liiteosa -tta- on kahtlemata sugulane tuletuslõpuga -tuma, näit. sõnas õnnetu õnnetuma.

Ilmaütlev tähendab, nagu ta nimi juba ütleb, selle asja puudumist, mis ilmaütlevas seisab: jaluta, käsita jne.

Ilmaütlevaie muutele võivad muutelõpud otsa astuda, näit. jaluta jalutat jalutasse jalutaga jne. Sarnaseid vormisid ei saa aga soovitada. Nende asemel tuleb tarvitada -tuma-lõpulist sõna: jalutu jalutumat jalutumasse jalutumaga jne.

15. Olev (Essiv).

Kõige vanemate muudete hulka käib Eesti keeles praegu vähe tarvitatav olev muude, mis esialgu kohta tähendas, muistne lokativ. Me leiame

teda kõigis Soome-Ugri keeltes koha, olemise ehk aja tähenduses, näit. Ungari víz vesi: vizen vee peal, fá puu: fan puu peal; tél talve: telen talvel; Ostjaki xat koda, maja: xatna majas; Voguli tälne talvel (tāl talv): Mordva tainä talvel (tala talv); Soome kotona kodu, kaukana kaugel, ulkona väljas, päivänä päeval. — Eestis ei leia meie teda praegu enam koha tähenduses; aja tähenduses on tarvitusel kuna (tüvi ku); harilik tähendus on olek, olemine: lapsena, käona.

Et 2. silp käona, jõena lahtine on, siis eotaksime, et sõna raskel astmel esineks. Nõnda on ta ka Viru rannas. Aga nii hästi teistes murretes, kus ta ülepea tarvitusel, näit. Kodaveres, kui ka Eesti kirjakeeles on teiste muudete mõjul, mis kõik nõrgal astmel, ka olevas muutes nõrk aste valitsema pääsnud. Keele seaduste põhjal, mis kord muistsel ajal küll keeles valitsesid, nüüd aga mitte enam ei valitse, teda raskele astmele tagasi tõrjuda, nagu mõned soovivad, on kasuta ja otstarbeta ettevõtte. Ta on praegu nõrgal astmel ja võib sellele ka jääda, nõnda siis jõena mitte jõgena, käona mitte käguna, vakana, mitte vakkana; pealegi ei oleks seaduskorraline kuju mitte vakkana vaid *vakna, nagu *akkena asemel akna.

16. Ruumimuuted.

Tänini tundma õpitud muudetest nimetatakse sisse-, sees- ja seest-, alal-, alale- ja alaltülevad muuted ka ühise nimega ruumimuudeteks ja nimelt esimesed kolm sisemise, järgmised kolm välmise

ruumi muudeteks. Täiendavalt on nende kohta veel järgmist juure lisada :

1. Kõik praeguse aja Euroopa rahvaste keeled püüavad sõnamuuteid võimalikult vähendada ja muuteõpetust lihtsamaks teha, muudete asemele kohaseid abisõnu tarvitusele võttes. Sellesama sihi poole püüab ka Eesti keel, iseäranis nimelt ruumi- muudete tarvitamises. Tuleb tungivalt soovitada seal, kus see võimalik on, ruumimuute asemel sellekohast abisõna tarvitada. näit. on parem ütelda : ta ostis minu käest (kui : minult) ; õun kukkus puu otsast (kui : puult), löi naela puu sisse (kui : puusse). Igakord ei ole küll abisõna tarvitamine ruumimuute asemel võimalik, kuid kindlaid reegleid ei saa siin anda. Nii palju võib tähendada, et nimelt välise ruumi muuteid tuleb tarvitada, kui nendega vähem kohta kui mingit sihti ehk toimetust on mõeldud. näit. tuli meie juure, aga : tuli meile (külasse); läks jõe peale, mere peale, aga : jõe, merele (kalu püüdma); läks kaevule (vett tooma). Selles samas mõttes muidugi ka alal- ja alaltütlevad : on mere peal ja merel, tuleb mere pealt ja merelt.

2. Sisemise ja välimise ruumi muuted ei tähenda mitte igakord just seda, mis nende nimed ütlevad. Sisemise ruumi muuteid tuleb mõnel juhutamisel ka välimise ruumi tähendamiseks tarvitada, nimelt, kui tahetakse kõige ligemat, olulisemat kokkupuutumist välises ruumis tähendada. Nõnda : laps on ema rinnas ; risti pooma ; pani mütsi pähä ; mees mehes kinni ; istub lauas, lauda, tõuseb lauast. Küll võivad ka välise ruumi muuted õige ligidal olemist, koguni kokkupuutumist tähendada, kuid see kokkupuutumine kannab juhuslisemat laadi, näit.

teele juhatama; magab laual; vesi soeneb tulel; vene tuli rannale. Niisama: pane see asi sinna paika (kätte näidetud koha peale) ja: pane see asi paigale (sinna, kus tema õige koht on); läks siit kohalt ära (ümbrusest) ja: läks siit kohast ära (sellest talust); on maas (pikali), on maal (väljaspool linna); töölisel on heinal, hobused on heinas; tulen merelt (kalu püüdmast), tulen merest (suplemast), tulen mere pealt (reisilt, lõbusõidult). Kuid on ka juhtumisi, kus sisemise ja välimise ruumi muuteid ühes ja selles samas tähenduses võib tarvitada, näit. on seenil ja seenis, marjul ja marjus, kõrval ja kõrvas: l on rohkem kirjakeeles. -s muretsetel tarvitusel.

3. Sisse- ja alaleütlev ühelt poolt, sees- ja alalütlev teiselt poolt on tihti kõrvuti tarvitusel, ilma et pealiskaudselt vaadates vahe nende vahele kuigi suur oleks. Kuid siiski saab lause koguni isesuguse mõtte, seda mööda, kas me sisse- ehk alaleütlevat küsimise peale: kuhu? või sees- ehk alalütlevat küsimise peale kus? tarvitame. Kus? küsimisega tähendatakse harilikult ainult kohta, ilma midagi muud juure mõtlemata, kuhu? küsimisel on koht vähem tähtis, pearõhku pannakse selle peale, mis seal sünnib või ette on tulnud. Mõned näitused: kaotas teele ja teel; mis sa otsid siia tuppa; mis sa otsid siin toas; mis sa otsid siit toast (et ära viia); ehib ennast kirikusse ja kirikus. Iga kord ei ole mitte hõlbus mõtte vahet selgesti ära määrata, ehk see küll kindlasti olemas: mis see sinna (seal) aitab? Jumala ette (ees) ennast alandama; hallita ise oma rahakoti kõrva (kõrvas); äratas lootust tema südamesse (südames); ehitan maja metsa

(metsas); jõi oma raha kõrtsi (kõrtsis) ära; loom kadus metsa (metsas); tiiki (tiigis) kasvab lima; vesi kerkib jõkke (jões); raamatusse (raamatus) on kirjutatud; keel kuivab suhu (suus); sädemed kustuvad vette (vees); kuulas koha linna (linnas); kuulen tuppä (toas); vesi on toobrisse (toobris) külmamand; langes tema ette (ees) mäha; lõppes janu kätte (käes); tolliraha maksetakse sinna majasse (seal majas); vili mädaneb põllu peale (peal); mäletan teda veel muila alla (all); minestas ema käte vahele (vahel); kes mind metsa (metsas) näeb; hoia lapsed tuppä (toas); hoidis ennast eemale (eemal); mis sul sinna tuppä asja on (seal toas); riided põlesid selga (seljas) ära; suri haava (vältav tegevus); suri haavast (ainult teo järelendus).

Palju harvemini vaheldavad küsimised kus? ja kust? (sees- ja alalütlev ühelt poolt; seest- ja alalütlev teiselt poolt): eksis teel ja teelt; tuli ei lõppend toas, toast; otsis hobust metsas, metsast; ostsin seda turul, turult; see soo hakkab mõisa all, alt; loeme ses raamatus, sest raamatust; kaerad on aidas, aidast otsas.

17. Omadus- ja asesõnad.

Omadussõna võrdleva astme lõpp on m, Tartu murdes mb, enne *-mpi, omast. *-mma, kus mm on m:ks lühenenud. Võrdleva astmele järgneb harilikult sõna: kui ja selle asja nimetus, millega võrreldakse: tina on raskem kui puu. Kui võrreldava asja nimi lause alus on, siis võib „kui“ ka välja jääda ja asja nimetus, millega võrreldakse, seisab siis seestütlevas, harvemini osastavas: tina

on raskem puust ehk raskem puud. -- Võrdlemise kõvenduseks tarvitatakse sõnu: veel, hoopis, palju; nõigendamiseks: vähe, natukene.

Üliastel ei ole Eesti keeles iseäralist kuju. Viimasel ajal Soomest laenatud üliastme lõpu in tarvitamine on Eesti keelele võõras ja tarvidust tema järele ei tundu. Üliaste tähendamiseks tarvitatakse võrdlevat astet ühenduses sõnaga kõige kõige suurem. Lauses on võimalik sõna kõige mõni kord ka välja jätta: pärast pole sealt mitte vähemat tilka saadud; ta kattis teda selgema küljega. — Üliaste asemel on üksikutel juhtumistel tarvitusel ka ütelsused nagu jõledate jõle, narride narr. Niisama algaste ühenduses sõnadega: väga, ilmatu, püsti. — Üliaste kõvendamiseks tarvitatakse võrdlevat astet sõnaga kui, ehk sõnaga viimne kui; mind ei ole suurem kui saks lõonud, ehk oleks mul suurem kui süü olnud: ta võttis minu käest viimse kui raasu ära.

A sesõnad.

1. Isikulised. 3. Isiku asesõna oli enne ja on Soomes praegu hân. Eesti keelest on see kadunud. Selle asemel Eestis tarvitata tema on õieti näitav asesõna. Tema kõrval on võimalik tarvitada ka sõna teine, kuid igakord õeldise järele ja ilma lauserõhuta, näit. käis teine siin: pole teisest kuulda midagi. — Tartu murdes on isikulistest asesõnadest ka vähendussõnad tarvitusel. mida kirjakeeleski võiks tarvitada: minakene, sinakene, temakene.

2. Enesekohased asesõnad. Sõna enese, millel nimetav muude puudub, on tarvi-

usel kõige kolme isiku jaoks, tihti isikuliste asesõnadega ehk sõnaga ise ühenduses: teda ennast ei nähtud seal: igaüks hoolitseb iseene eest. Enesekohastes ajasõnades võib ta tihti välja jääda, ainult juure mõelda tuleb teda siis, näit. topib (ennast) igale poole; laskis (ennast) ära meelitada.

Sõna enese on asjasõnana tarvitusel; omandussõnana, omastava asesõnana tarvitatakse harilikult asesõna oma, mis niisugusel korral muutmata jääb, näit. oma laps, oma lapsele, oma lapsed, oma lastele. Paljuses on soovitav sõna oma siis muuta, kui asi, kelle peale oma tähendab. Paljuses on: omad lapsed, omade laste, kui mitmete vanemate lastest kõne on. — Oma võib ka asjasõnana tarvitada ja tähendab siis umbes sedasama, mis omandus. Sarnasel korral muutub omagu asjasõnana: võtab omast, saab omaga läbi, mul on omad. — Nii hästi omadus- kui asjasõnalises tähenduses võib oma sõnaga ise ühenduses seista: ise oma laps; ise oma lapsele; ise oma lapsed: võtab ise omast. — Kuna enese ja oma kõige 3. isiku jaoks tarvitusel on, võib lause kergesti kahemõtteliseks saada, mille eest muidugi hoida tuleb, näit. ta andis mulle luba oma (kelle?) lehma ära müüa: ta andis mulle käsu enesele (kellele?) maja üles ehitada. — Mõnikord tarvitatakse enese asemel oma, mida soovitada ei ole, näit. ta võttis seda omale (peab olema) enesele.

Enesekohaste asesõnade juure võib lugeda ka vastastikused asesõnad. Neist on tarvitusel harilikumalt teine... teine, siis aga ka: üks... teine. kumb... kumb, mees... mees. Aluseks võib olla 1., 2. ehk 3. isik, öeldis on palju: lahkuvad

teine teisest ehk üks teisest, mees mehest kinni; ei lausunud kumb kummalegi sõna; — on võimalik tarvitada ka üks üks... teine teine, kuid öeldis on siis ainuses: üks ei tunne üht, ega teine teist; ei saa üks ühele ega teine teisele abi anda. — Esimese üks asemel võib mingi muu sõna seista: ühel ei olnud teise vastu midagi kadedust, aga: vendadel ei olnud üks teise (teine teise) vastu midagi kadedust; loomus on neid üksteisega kokku seadnud. Üks jääb siin harilikult muutmata. — Kuid Lääne-Eestis on pruugiks sõnu üks ja teine samas muutes tarvitada: lahkuvad ühest teisest; peavad ühe teise keelt õppima; ärge nurisege ühe teise peale; ühtteist kannatama; läksid üheteise järel välja. — Eelolevaid juhtumisi ei tohi niisugustega ära segada, kui: võtke teine teisest otsast kinni; nemad on koguni teine teist.

3. Omastavad asesõnad. Omastavate asesõnadena on tarvitusel isikuliste asesõnade omastavad muuted minu, sinu, tema, meie, teie, nende, siis veel enese ja oma; ka minu enese, sinu enese, tema enese, meie eneste, teie eneste, nende eneste. Enese on siin ise sõna tähenduses, millel ainult nimetav muude olemas. Omastavaid asesõnu ei saa muuta, muude tähendatakse ainult selle asjasõnaga, millega nad ühendatud on. Kui nad üksi, ilma asjasõnata seisavad, siis võib neil öeldiselise nimetava tähendus olla, näit. see on minu; ehk omastavale asesõnale lisatakse sõna oma juure, mis siis muutub: see on minu oma; sa annad sest, mis sinu oma, ehk sinu omast.

Omastavad suffiksid, mis Soomes veel igapäises tarvituses, on Eesti keelest kadunud. Ainult

rahvalauludes leidub veel mõni jälg. Soomes on need järgmised: 1. isik ain. -ni,⁽³⁾ palj. mme,⁽³⁾ 2. isik ain. -si,⁽³⁾ palj. -nne,⁽³⁾ 3. isik ain. ja palj. -nsa,^(c) -nsä,⁽³⁾ -n: Tämä on minun poikani (see on minu poeg); kirjansa; kirjassaan. Eesti rahvalauludes leiame: minu õdeni; see võtt vere venaltane, puna pohlaleheltane; ma'p saa kuus kuuldakseni, nädalas ei nähjakseni: Myth. u, Mag. L. küll ma tunnen sinu kodanesi(!); astun saanijeni, kõpsatelen kõrvajeni(!).

4. Näitavad asesõnad. Harilikult tarvitav on see. Tartu murdes leiame veel laialt tarvitusel to, kuid ainult halvakspanevas mõttes: mis to sest teab! Ka tema on näitava asesõnana tarvitusel: tema mees ei valeta; temal mehel pole jutu puudust; nemad elukad võivad küll kibedasti hammustada. — Ruumimuudete ees seisavad harilikult näitavate asesõnade asemel näitavad määrusesõnad: seal (selles) kohas, sealt maalt, siia tuppä; siin maal; siit maalt: siia ajani. — Näitavat asesõna see võib sõnade sinane, sama abil kõvendada: seesinane, seesama.

5. Küsivad ja siduvad asesõnad on kes ja mis asjasõnalises tähenduses. Paljust ei ole neist tarvitusel. Mõnes raamatus tarvitavat paljust kellede, millede jne. ei saa heaks kiita, sest et see rahvakeeles tundmata. — Tähele panna mis pärast, mitte: miks pärast. — Ka nende asesõnade asemel on ruumimuudete ees sellekohased määrusesõnad: kuhu kohta, kus paigas, kust kaupmehe käest sa ostsid? kuhu ette see on maksetud? — Küsivate ja siduvate asesõnade hulka käib ka sõna kumb, kui küsimise all ainult kaks asja on. Oma

vormi poolest on kumb võrdlev aste, kust b mitte kadunud ei ole.

Küsivate ja siduvate omadussõnadena tarvitatakse needsamad kes, mis, kumb, siis veel mis-sugune. Kes, mis, kumb küsivad asja ennast, missugune asja omadust: vrdl. mis raamatud, missugused raamatud. - Kesk-Eestimaal tarvitatakse missugune asemel armsamini mis, mis siis muutmata jääb: mis viisil ehk mil viisil, mis naine, mis naised, mis naisega, mis naistega, mis naistele. Kui asjasõna mitte väljaüteldud ei ole, vaid ainult mõeldud, siis on ka Kesk-Eestimaal missugune tarvitusel, mitte mis. Isikut tähendavate sõnade juures on mis asemel ka kes tarvitusel: kes teener kokkuhoidlik oli, sel oli mõne aastaga 300 rubla käes: niisama: keegi, näit. keegi meister ei kuku taevast.

6. Umbkaudsete asesõnadena on tarvitusel küsivad ja siduvad asesõnad, millel liidegi lõpul: keegi, miski, kumbki: siis veel: emb kumb; eitavad: ei keegi, ei miski, ei midagi, ei kedagi, ei kumbki, ei ükski, ei ühtegi (täheenduses ei keegi). Muutudes liitub gi sõna lõpu otsa, mitte lõpu ette: millestki, (mitte aga: millegist): --- sõnas mingisugune on min vana omastav sõnast mis. — Umbkaudsete asesõnade hulka võib veel lugeda: iga, asjasõnana igaüks, kõik, mõni, mõningas, muu, mõlemad, palju, pisut.

18. Arvusõnad.

1. Küsivad ja ühtlasi umbkaudsed arvusõnad on mitu ja palju. Sõnast mitu on osastav mitmet ja mitut: mitmet käib oma-

duse, mitut asja kohta, näit. ma vaatasin mitut raamatut, ja : ma vaatasin mitmet sugu raamatuid.
 — Sõnast palju läheb mitu selle poolest lahku, et mitu siis tarvitatakse, kui üksikult ülesloetavaid asju mõeldakse, palju, kui ainult mingit suurt kogu mõeldakse : mitu inimest, mitu maad, aga palju inimesi, palju maid.

2. Põhiarvudest tarvitatakse paljus ühenduses misuguste sõnadega, millel ainus puudub, ja arvusõna muutub siis nagu omadussõna, näit. kaheid käärid, kahede kääride, kahed rangid ; niisama ka siis, kui asju mitte tüki kaupa ei taheta lugeda, vaid kogude kaupa : vid. kaks last, aga : kahed lapsed (kahest abielust), kahed sukad, kahed käed (kahe inimese käed). Niisama nagu omadussõna, tarvitatakse ka arvusid kümme, sada ja tuhat : tuhandete silmade ees, tuhanded laevad, kümned võõrad, miljonid rublad (aga mitte : seitsmed rublad).

Kui põhiarv nimetavas ehk sihitavas muutes seisab, siis on loetavate asjade nimi ain. osastavas : kolm inimest, sada rubla, tuhat lammast. Mõtte poolest võib seda ainuseks ehk paljuseks lugeda : need kuus aastat ehk see kuus aastat, seitse inimest seisis ehk seisid. Peab arvusõna mingis muus muutes seisma, siis ühineb ta muute poolest asjasõnaga nagu omadussõna, kuid jääb ühes asjasõnaga ainusesse : kolme inimese, kolmest inimesest, kolme inimesega. Kui asjasõna arvusõna ees seisab, siis on asjasõna alati paljuses : kaupmehi oli seal viis. Kui arv mõeldud on kui osa suuremast kogust, siis seisab asjasõna arvusõna järel seest-ütlevas muutes : kaks minu last, aga : kaks minu lastest. Kui sarnasel korral asjasõna ees omasta-

mise sõna on, siis võib asjasõna ka osastavas seista ehk muute poolest arvusõnaga ühineda: saatis kaks oma last; andis kahele oma lapsele; kahe minu poja lapsed (mul on veel teisi poegi), vrdl. minu kahe poja lapsed (mul on ainult kaks poega). — Kui asjasõna ees näitav asesõna seisab, siis on asjasõna seestütlevas, kui arvusõna nimetavas, omastavas ehk osastavas seisab, on aga arvusõna mingis muus muutes, siis ühineb ta muute poolest asjasõnaga nagu omadussõna ja asjasõna seisab paljuses: ma andsin kahele neile lastele (vrd. kahele oma lapsele), kahes neis majades, sain ühelt neilt mehiit. — Kui arvusõna mitte osastavas mõltes mõeldud ei ole, siis seisab täiendus arvusõna ees: saatis oma kaks last, tuli herra kahe hobusega. need kaks last, andsin neile kahele lapsele: neis kahes majas; sain sealt üheilt mehelt.

Sõna kaks tähenduses on pruugitavad veel: paar, mõlemad, kumbki: üks kahest on teine: teine silm; teine kinnas kadus ära. — Umbkaudse arvu tähenamiseks on tarvitusel üks, mõni, ehk arvusõna seisab asjasõna järel: aastat kümme, mõni kümme aastat, neli ehk viis aastat.

2. Järgarvud. Küsimine on: mitmes? mitmenda? Kokkupandud järgarvudes muutuvad kõik arvud, aga järgarvudena ainult ain. osastavas, välja arvatud arvud 11., 12. ja 20., kus ka arvud 1. ja 2. põhiarvudeks jäävad, nagu peale nimetava kõigis muudetes kõik järgarvud peale viimase: kahekümne kolme tuhande kahesaja viiekümne viienda. Järgarvude asemel võib tarvitada põhiarvuid ilma muutmata, näit. aastal tuhat üheksa sada üheksateistkümme.

3. Mõõtarvud on kahesugused: -ne-lõpuga ja -line-lõpuga. -ne-arvud mõõdavad täpi pealt, -line-arvud mahutavad umbkaudselt: kolmene ja kolmeline, vakane ja vakaline.

4. Murdarvud: pool tarvitatakse ainuses nagu põhiarvsõna, paljuses nagu omadussõna: mul on veel pool leiba, andis mulle poole leiba, poole leivaga, poolest leivast; ta on alles pool pcisikest; pooled leivad, pooli sõnu ajama; pooltest kopikatest korjatakse rublad kokku; — poolvenda, poolõde; võttis mu poolõe naeseks; laskis mu poolvenna lahti.

5. Kindlaarvuliste üksuste jaoks tarvitatakse Tallinna murdes sõna kaupa: käisime kuue mehe kaupa; aga ka kuue mehega ehk kuus meest. Kui loetava asja nimi arvusõna juures puudub, siis saab arvusõna lõpu -kesi otsa: kahekesi, kolmekesi.

6. Vahekorraliste arvude tähendamiseks, mis näitavad, mitu korda üks arv teisest suurem on, tarvitatakse sõna võrs, võrra: selle võrra, seda võrt; ka sõna palju: häbi ja häda ühe palju.

7. Kordavad arvud on: esiteks, teiseks jne; ka teiselt, kolmandalt; üks kord, kaks korda; ühekordne, kahekordne: esimest korda, teist korda.

19. Ajasõnalised tegusõnad (infinitiivid):

1. -da, 2. -des.

1. Tegusõna -da: saada, paluda, tulla. Sõna lõpul on vokaal püsinud, see tähendab, et vanasti lõpul veel mingi häälik oli, mis vokaali kadumise eest kaitses. Lõuna-Eestis leiamegi meie

seal kurguhääliku': üldä' öelda, kaiva' kaevada, oppi' õppida. Ingeris on esialgne häälik püsinud: tullak tulla, männäk minna. See k on muistne lativi (liikumist tähendava muute) lõpp, -da- aga l. tegusõna suffiks. — Nagu igal pool mujal, pidi ka l. tegusõnal ennemuiste d häälik rõhuga silbi järel -ta-kujul, rõhuta silbi järel -da-kujul ilmuma, kust ð hariiliku korra järele pidi kaduma. Nõnda ongi praegu enamiste lugu, näit. juua < *jōtak, lüüa < *lōðäk, keema: kiia < *keeðak. Sõnas saada < *saðak peab d mingisuguse analoogia põhjal sisse olema tunginud. Selge ei ole aga, miks kõigis neis sõnades raske aste on, kuna 2-ne silp enne kinnine oli ja siis sõna kergel astmel peaks seisma. Niisama ei ole selge, miks oo > uu, öö > üü, ee > ii. Seaduskorrased on vormid nagu parandada, kus kaasrõhuga silbi järel d püsinud, kuna järgsilpides kinnine silp -*tak mitte nõrgendud ei ole. Niisama seaduskorrased on: anda < *antaa < *antaðak, võtta < võttaðak, kus ð rõhuta silbi järelt kadunud, panna < *panðak, minna < *minðäk, tulla < tulðak, surra < *surðak, kus nð, lð, rð hariiliku korra järele > nn, ll, rr. Kahesilbilistel -i- ja -u-sõnadel on Lõuna-Eestis niisama seaduskorrane vorm: istu < *istuðak, Põhja-Eestis on aga neil sõnul mingil analoogial d sisse kantud: istuda, otsida.

I. Tegusõna tarvitatakse lauses

a) alusena: siin on kahe inimese süüa: meie kohus on seda teha: parem on karta kui kahetseda;

b) sihitusena: tema võttis hobuste süüa: laps ei kannata kiriku juure tuua: sinna tahaks sild teha: kaebas süüa ja juua: häda ei anna häbe-

neda; palus last ristida: käskis süüa; oskab lugeda: püüab õppida; lubas tulla; tahab leppida.

d) öeldisena: see asi on minu teha: see on ilma teada: tema on tükk aega minu aidata olnud; see on tema maksta; need maad on mõisa künda; laud on pesta; mis teha.

e) täiendusena: see ei ole mitte laita sõna: lükata värav; see on müüa loom; tema valitseda laps; see ei ole kiita mees ühtegi; aru võtta küllaline.

g) osastavana paljust tähendavate ütluste järel: ta on juua täis; ta sai minu käest mitu noopi tüüa; pihutäis näha on enam kui sületäis kuulda.

h) saava muute asemel, tähenduses: milieks, mis otstarbega: see jääb nüüd teise pärida; ta võttis seda oma tasuda: jätavad seda Jumala muretseda; see oli temal kolmas hobune varastada; seda ei ole olla (olemas); tooksin koju toomeoksad laste näljaste närida; aja lambad laudast välja meile näha; kütsin sauna vihelda; see on armas kuulda; ei ole kedagi saata: mul on nõu seda teha: meil ei ole enam metsa jänestki katta; ma tõin lapse ristida. Saava muute lõpp, mis Soomes veel alal, on Eestis kadunud, välja arvatud mõni jälg sellest rahvalauludes, näit. ma'p saa kuuldakseni, nähjakseni. - Saava muute tähenduses on väga tihti ka -ma lõpuga tegusõna tarvitusel, kuid selle vahega, et -ma valitseva ajasõna aluse ehk sihituse kohta aktiv (tegevalt) mõeldud on, -da aga passiv (tehtavalt): too poiss siia niitma, too lammas siia niita; ma andsin teda sinna last hoidma: ma andsin lapse tema kätte hoida; nuga

on hea lõikama, puu on hea lõigata : see oli viimne maksma, see oli viimne maksta ; härg kõlbab kündma, tappa.

i) Lääne-Eestist pärit on selle tegusõna tarvitamine kaudse kõne juures harilise -vat lõpuga kesksõna asemel, näit. ütles, et raha valmis seista (seisvat) ; kaebavad ülemad olla (olevat) liig valjud ; kuuleme, et seal inimesed kimbus olla (olevat) ; olla need ühendud, siis võida loota, et vaenlased ei julge peale hakata.

Tehtavikku sellest tegusõnast ei ole.

II. tegusõna : saades, paludes, lüües, andes, pannes on seesütläv muude, muidu maksab tema vormi kohta kõik, mis I. tegusõna kohta öeldud. Ainuit -tak -ðak asemel on siin lõpui des enne -*tessa -*ðessa.

II. tegusõna tähendab seda kõrvalist tegemist ehk olemist, mille kestusel pealause öeldisega tähendatud tegemine ehk olemine aset on. See on õieti lühendatud abilause, mille öeldisel nii hästi tegeviku kui ka tehtaviku tähendus võib olla, näit. hobune väsis ära tõmmates (tegevik : kui ta tõmbab) ; lehm on parem lüpstes kui tappes (tehtavik : kui teda lüpstakse, tapetakse). II. tegusõnaga sünnitatud abilause mõeldav alus on harilikult seesama, mis pealausel : töötas kätt lüües (kuna ta kätt löi) ; seda süüd ma ei karda Jumala ette minnes ; ega õnnetus hüüa tulles ; — ka pealause loogilise alusega võib kõrvallause mõeldav alus üks ja see sama olla : pojalt oli hea meel (alus : poeg) püssiga lastes ; — niisama võib II-st tegusõna tarvitada, kui abilause ja pealause mõlemad ilma isikuta on : natu-

kest tunneb käega katsudes. — Ka niisugusel juh-
tumisel, kus II-ne tegusõna üksi ilma isikuta mõel-
dud, kuna pealausel isik olemas, võib II-st tegusõna
tarvitada: see kott on kandes (kuna teda kanti)
mind väsitanud; eemale minnes (kuna eemale mindi)
tuli üks mees tema juure; tee oli minnes kaunis
hea, aga tagasi tulles sandiks jäänud; vaev on
üle hüpates. Kui II-se tegusõna alus mitte mõel-
dud ei ole, vaid pealause alusest lahkuminev asja-
sõna on, siis seisab see abilause alus II-se tegu-
sõna kõrval omastavas: Kuke lauldes (kui kukk
laulis) läksime teele; ütles hinge minnes; teiste
nähes ja kuuldes; ta ei lähe minu kästes.

II-se tegusõna koha peal võivad ka muude
ajasõnaliste tegusõnade mitmesugused muuted seista,
kuid tähendus on siis igakord teistsugune: inimene
tüdineb nõnda elades ja nõnda elamast: esimene
lause ütleb, mis tingimiste all, teine --- mille läbi
tüdimus tekib; kibe on ära minnes ja ära minna:
1-ne lause ütleb, et juba minnakse, 2-ne, et minek
veel ees on; ma ei karda mitte üteldes ja ütelda:
1-ne lause: ütlen ilma kartuseta, 2-ne lause: ei
jätta kartuse pärast ütlemata.

20. 3. tegusõna: -ma; 4. -mine.

III. tegusõna on hakatud Eesti keeles ajasõna
algvormiks lugema, mille järele ajasõnad sõnastikus
korraldatud on. Ta leidub ain. nimetavas, omas-
tavas, sisseütlevas, seesütlevas, seestütlevas ja ilma-
ütlevas muutes, teised muuted puuduvad. Tähen-
duse poolest tuleb nimetada:

1. Nimetavas seisab 3 as tegusõna ainult amukorral; enamiste on nimetavas tema asemel -mine lõpuga tegusõna, niisama ka -da lõpuga tegusõna; soldatite käest kroonu riideid ostma on kõvasti keeldud; soldatite käest kroonu riideid osta on kõvasti keeldud; soldatite käest kroonu riide ostmine on kõvasti keeldud; kõik üles kirjutama on põllumehele väga tarvis; kõik üles kirjutada on p. v. t.; kõige üleskirjutamine on p. v. t.; kurja mõistma ei ole tarkus; natukest valetama, natukest varastama, see on nii hea kui pool adramaad. — Ka õeldisena nimetavas muutes võib III. tegusõna tarvitada; see on jumalat teotama; mis see muud on, kui oma sõnast taganema.

Omastavas muutes on III. tegusõna tarvitusel täiendusena ja ühenduses järelsõnadega: teadma mees. loetama minek, lugema laps, ta on kosuma peal; saagu ta surema poole ehk elama poole. Sarnased ütlemise viisid on aga kirjakeelele kaunis võõrad.

Kõige sagedamine tarvitata III. tegusõnast on sisseütlev, niihästi otsekoheses mõttes liikumist tähendavate ajasõnade järel, kui ka ülekantud mõttes. otstarbe ja sihi tähendamiseks, mille peale pealause õeldise tegevus sihitud on, küsimise peale: kuhu? milleks? heitis magama; pöörsin ümber vaatama; hobune pistis jooksmas; tule sööma; uinus magama; juhtus seal olema; tema viha süttis põlema; jäi veel sööma; — ka nimesõna järel võib III. tegusõna seista, näit. õrn külma kartma; ahne sööma; pea on raske võtma; noble jooksmas, valmis minema; usin mõistma; kaval valetama; ta on ise mees kostma; nemad on ühes nõus sind petma.

— Vabekorra kohta, mis I. ja III. tegusõna tähenduste vahel, on juba nimetatud, et I. tehtaviku tähendusega, III. tegeviku tähendusega on: too poiss siia niitma, too lammas siia niita. Selle kõrval leidub aga veel teistsugune vahetegemine tähenduse poolest, kuna I. tegusõna ainult ütleb, et midagi tehakse. III. aga, et selle tegemise sisse saadakse: lase hobune sööma ja süüa: isa ei lase oma lapsi hulkuma ja hulkuda. Palun sööma, jooma ja palun süüa, juua. — Niisugustes lausetes, nagu: teine paluma ja töötas on paluma juure mõeldavast sõnast „hakkas“ tingitud. Niisama järgmistes lausetes: isa hauasta küsima; niina mööka võttemaie, hõbeda püüdemaie; koerad põtra kiskumataie, sarvilista surmamaie; tema lasta laimamaie. — Kaunis laialiselt tarvitusel, ehk küll kirjakeeles mitte soovitav, on III. tegusõna tarvitamine kaudse kõneviisi tähendamiseks, mille asemel nagu I-segi tegusõna asemel kirjakeeles oleviku kesksõna tarvitusel on lõpuga -vat: ütles enese lese olema, nägin tema hobuse mööda minema; nõnda olema katk jälle majasse saanud. Ei ole mitte selge, mis muude siin mõista tuleb, võiks küsimise alla tulla omastav, osastav ehk sisseütlev.

Seesütlev -ma lõpuga tegusõnast tähendab olemist mingis tegevuses ehk olekus: kui tõbi alles hakkamas; käisin neid vaatamas; seda ei ole olemas; laps on koolis lugema õppimas; vrdl. küll olin rumal andmas (sel ajal kui ma andsin) ja: küll olin rumal andma (et ma andsin). — Ajasõnaga „on“ ühenduses tähendab III. tegusõna sisseütlev kestva tegevust: on seal puid raiumas, oli seal puid raiumas; on seal olnud puid raiumas.

On, oli võib sarnasel puhul ka välja ütlemata jääda: kui töbi alles hakkamas (on); roomas kuu, roomas kaks, kolmandal ju kõndimaies.

Seestütlev tähendab lahkumist mingist tegevusest ehk olekust: läks ära last hoidmast; kui ma magamast üles tõusin; tüdis ära tööd tegemast.

Väga laialt tarvitata on ilmaütlev tähenduses. et tegevust või olekut, mida III. tegusõna nimetab, mitte ei ole ette tulnud: Sa jäid kauaks tulemata; ilma neist selgemat tunnistust saamata ei võind ma otsust teha. Mõni kord läheb ta tähenduse poolist I. tegusõnaga ühte: selle unustasin toomata ehk tuua. Kus III. tegusõna alus ühtlasi peab tähendatud saama, seisab see omastavas: tõusis üles minu aitamata, andis oma tahtmata; tuli teiste kutsumata. — Võib niisama tegeviku kui tehtaviku kesksõna asemel seista, kui see eitatud on: teadmata (vrđl. teadev), võlad jäivad maksmata (on makstud); teised on saanud, teised on saamata (ei ole saanud); — Ka täiendusena nimisõna ees: harimata inimesed; tänamata loom; laitmata õpilane. Sellena on hakatud temale koguni muute-lõppusid otsa panema: harimatad inimesed, nari-matade inimeste. Sarnased vormid ei ole soovita-vad. Nende asemel tuleb tarvitada ilmaütlevat omadussõna -tu, -tuma lõpuga: harimatud jne. — Ilmaütleva võib iga kord ees seista ehk ka välja jääda sõna „ilma.“

Tehtavikus on kolmas tegusõna tarvitusel ena-masti ainult omastava kujul ajasõna „pidama“ järel: sinna peaks sild tehtama; teda on pidand linna viidama.

IV. tegusõna -mine on harilik asjasõna, mis kõigis muudetes muutuda võib. See lõpp astub iga kord sellesama ajasõna tüve otsa, kui -ma. Tema tähendus on üleüldiselt abstraktiline, ta nimetab tegemist ehk olemist võimalikult üleüldisemal kujul, rohkemal määral, kui I. ja III. tegusõna, mis ju ka abstraktilised on. Vrdl. ta tuleb magamast; ja: mis kasu on kehal magamisest (1-ne näitus nimetab teatavat üksikut juhtumist, kus tõesti magati, 2-ne näitus nimetab magamist kui mingit mõeldavat asja); kas sul on veel rääkida (sellele, mis öeldud, juure lisada) ja: kas sul on veel rääkimist (veel mingit uut asja ette tuua). — Väga harval juhtumisel võib aga -mine ka üksikut konkreet asja tähendada näit. lugemised (lugemise tükid). — Täienduse juurelisamisega võib -mine-sõna palju konkreetilisemaks muutuda: teiste tulemine jäi hiljaks; meie nägemine ei ulata nii kaugele; vaese palumist ei võeta kuulda. Toodud näitustes on täiendus ajasõna alusest tekkinud (vaeste palumine — vaesed paluvad). Niisama võib ajasõna objekt (sihitus) täiendusena seista: kauba ostmine (ostab kaupa), kiriku ehitamine, inimese tapmine; -mine lõpuga sõna ajasõnaline iseloom ilmub veel selles, et tema kõrval peale omastava ka teisi muuteid võib seista, nagu ajasõnal: laenuks võtmine, kirja panemine (võtab laenuks, paneb kirja).

21. Tegijasõna. Oleviku Keksõna.

Tegija sõna tuletuslõpp -ja (< Soome-Ugri j, i) ilmub Ungari, Votjaki ja Sürjani keeltes kui i, Mordva ja Lapi keeltes kui j, Soomes ja, jä kujul.

Estalgu oli see mineviku tunnusega i üks ja see sama. Üksikutes Eesti murretes on -a lõpult kadunud, näit. Setu elläi, Tarvastus paiguti seaduskorraliselt: laulai laulja, mõskei mõskja, vihtui vihtuja, külväi külvaja, kirjutei kirjutaja jne. Ei ole mitte selge, miks -a üleüldse kadunud ei ole. Lõpp ja liitub alati sellesama ajasõna tüve otsa kui lõpp -ma: kündma kündja, tõmbama tõmbaja, tahtma tahtja. Kuid ajasõna tüve lõpp e muutub tema ees tihti i-ks sõnades: nägema (nägija, prohvet), tegema, olema, tulema, panema, surema, pesema, minema, lugema, tegema: tegija jne.

Oma tähenduse poolest seisab tegijasõna ajasõnaliste nimisõnade ja kesksõnade vahe peal, kuna tal ühelt poolt asjasõnaline tähendus on, teiselt poolt seisab tema harilikult oleviku kesksõna asemel, mis ise vähe tarvitusel. Näit. asjasõnana: lugija, müüja, teekäija, õpetaja, õppija; kus tegija, seal nägija; kesksõnana: lõikaja nuga, hakkaja haigus, tõmbaja plaaster. Kui sihitus tema kõrval, siis seisab sihitus omastavas: vee pidaja tõrs, see laps on juba leiva saaja; aga ka teised muuted võivad tema kõrval seista, niisama nagu ajasõnad: nemad on meheleminejad, metsaskäija poiss: meelespidaja mees.

Oleviku kesksõna. Lõpp -v < enne -pa -va. Lõpp v astub seaduskorraselt III. tegusõna -ma asemele. Kui aga -ma ees kaks konsonanti seisavad, siis asub nimetavas muutes nende vahele -e- näit. lugema, lugev, olema olev, andma andev, kastma kastev jne. Omastavas kaob see e jälle ära. Tehtaviku oleviku kesksõna on sellesama v lõpuga sünnitatud, ja see lõpp astub tehtaviku III.

umisõna lõpu -ma asemele: tehtama tehtav, pandama pandav. —

Tegeviku kesksõna on vähe tarvitusel; enamasti seisab tema asemel -ja lõpuga tegijasõna, näit. suitsevad ehk suitsejad tukid; veereval ehk veerejal kivil ei kasva sammalt. Muidu tehakse veel selle poolest -v kesksõna ja -ja lõpuga tegijasõna vahel vahet, et v-lõpuga kesksõna eluta asjade tähendamiseks pruugis on, -ja elavate asjade tähendamiseks: kukkuv puu, kukkuja laps. Ka asjasõnana on -v lõpuga kesksõna paiguti tarvitusel: sea sa sammud sõudevale, jalakannad kargavale; viin neid võõra vainudele päevasilma paistevale.

Palju rohkem tarvitusel on oleviku kesksõna tehtavikus. Ta tähendab seal nii hästi seda, mis tehakse, kui ka seda, mis tahetakse teha ehk mida peab tehtama: hoitav mets; löödav hobune; käidav tee; need on kõik võetavad; mul ei ole suhupistetatavat; see ei ole antav asi. Ka tehtaviku kesksõna võib abstrakt asjasõnana ilmuda: seda asja ei ole saadaval; nähtavale saama; mul on üks juba teataval; kas see tee on mindavaks. Alus seisab tema kõrval omastavas, nagu I. tegusõna kõrval mida viimast osalt sellessamas mõttes võib tarvitada: see kivi on kahe mehe tõstetav (tõsta); ma ei ole teie valitsetav ehk valitseda; hobuse tarvitavad riistad; laev jäi tuule aetavaks; asjasõnana: ega ma neid tema nähtavale pannud; see on kõikide nähtaval; need heinad on poja teatavas. Ka siin võib kesksõna asemel I. tegusõna seista: poja teada jne.

Väga laialt tarvitusel on oleviku kesksõna kaudse kõneviisi sünnitamiseks. Muudetav ajasõna

seisab siis igakord kesksõna ainuse osastavas (selle asemel paiguti tarvitatavad I. ja III. tegusõna ei ole kirjakeeles soovitatavad), loogiline alus sihitavas ehk osastavas. Niisama alati ajasõnade järel, mis ütleva, kuulma, nägema jne. tähendavad, (nagu Ladina keeles verba sentiendi ja declarandi), üks kõik kas valitsev ajasõna välja üteldud ehk ainult mõeldud on: leidsin mehe terve ja tugeva olevat; ta nägi ühe tule paistvat; teda on nähtud laulatavat; ei ma seda ole kuulnud nimetatavat. Kui valitsev ajasõna puudub, siis on kaudse kõneviisi alus nimetavas: linnas olevat külmtõbi lahti; niisama seisab alus nimetavas, kui valitseva ajasõna järel et seisab: sai kuulda, et seal üks tohter elavat. Alus puudub, kui ajasõna ülepea ilma isikuta on, ehk kui tal seesama isik on, mis valitseval ajasõnal: kartis (enese) ära uppuvat; kuulsin kord lauldavat. Eitamise puhul seisab eitamise sõna valitseva ajasõna ees, iseäranis tihti siis, kui see ütleva on: ei ütle juttu tõe olevat; ei tee ennast vaatavat.

22. Mineviku kesksõnad -nud, -ud.

Näit. palunud, palutud. Lõpud -nud, -ud on ühissoome ajast pärit. Sõnas palutud ei ole t mitte kesksõna lõpu osa, vaid tehtaviku tunnus, mis oma vokaali kaotanud: palutakse paluti palutud. --- -nud asemel on Lõuna-Eestis nuc, kus d asemel kurguhäälik,^c Saaremaal on paiguti lõpust ainult n järele jäänud: surn surnud, niisama tuln, kadun, saan saanud; -nud kõrval on ülemaaliselt tarvitusel kann, kus vokaal u kadunud: läinud läind, teinud

teind. Saaremaa Jaanis on see -nd harilikult ainuüksi tarvitusel, tuleb aga seal mõnes sõnas kahekordselt ette: annund, pannund. Muiste muutus -nud reeglikorraselt, praegu tuleb muutmist ainult mõnes üksikus sõnas ette, näit. surnu < *surnue < *surnuden: niisama: joobnud, omast. joobnu, joobnust peast. -- Tehtaviku kesksõna jääb harilikult muutmata:

Mineviku kesksõna tarvitatakse 1) ühenduses sõnadega „olen“ ja „olin“ täismineviku ja ennemineviku sünnitamiseks: -nud tegevikus, -t-ud tehtavikus, näit. olen kutsunud, oin kutsunud; olen kutsutud, olin kutsutud.

2) Kahtleva kõneviisi sünnitamiseks: oleksin palunud, oleks palutud.

3) Ühenduses sõnadega „olevat“ ja „olnud“ kaudse kõneviisi sünnitamiseks, nimelt sünnitatakse palja kesksõnaga üksi kaudse kõneviisi lihtminevik, sõnaga „olevat“ täisminevik ja sõnaga „olnud“ enneminevik nii tegevikus kui tehtavikus, näit. lihtminevik: tema kutsunud, kutsutud; täisminevik: tema olevat kutsunud, teda olevat kutsutud; enneminevik: tema olnud kutsunud, teda olnud (ehk oldud) kutsutud.

4) Mõlemad kesksõnad võivad asjasõna täiendusena seista: õppinud mees, õpetatud mees. Tehtaviku kesksõna kõrval seisab siis tema loogiline alus omastavas: Teie antud raha ei ole vaja lugeda; kingsepa tehtud saapad; see on mu lapse leitud; muidu ajasõnana tarvitatud kesksõna kõrval seestütlevas, vrdl. mis sa jumala loodud asja naerad, aga see viga on temale jumalast loodud.

Kesksõna kirjutatakse adverbiga kokku, kui ta täiendus on: lahus, kui kesksõna öeldis on, näit. läbiloetud raamat, aga: raamat on läbi loetud.

23. Kindel kõneviis.

Kindel kõneviis (m. indicativus, изъявительное наклонение) ütleb, et keegi kindlasti midagi teeb ehk ei tee: tema kirjutab, tema ei kirjuta.

Kindlal kõneviisil on kaks aega: olevik ehk kestev а₃ ja sellega vormiliseit alati ühesugune tulevik, ja minevik ehk möödaläinud aeg, mis kolmeks jaguneb: liht-, täis- ja enneminevik.

Oleviku tüvi on ajasõnast sünnitatud nimisõna. Selle nimisõna sünnitamiseks on kaks tuletuslõppu (tunnust) tarvitusel: noorem: pi:ʒi ja vanem, Soome-Ugri aegne: ka:ʒa.

Tunnus pi:ʒi (tüvi pa:ʒa): Ajasõnade isiku lõpud -n (endine -m) ja -me, -d ja -te on endised asesõnad. Seda ei saa 3-nda isiku lõpu b, vad kohta mitte üteida: niisuguseid asesõnu ei ole kunagi olnud. Teiste sugulaste keeitega võrreldes leiame, et b, vad esialgu -pi:ʒi (tüvi pa:ʒa) oli, mis kõigis Soome keetes leidub, mitte aga Ugri keetes, kuna -d lõpus -vad paljuse tunnus on. Aitajooksul on see tuletuslõpp, millega ajasõnadest nimisõnu tuletati, kolmanda isiku lõpu tähenduse omandanud: tuleb: tulevad tähendas umbes sedasama, mis tulev tulevad ehk tulija tulijad. Harilise korra järele seisis lahtise silbi algusel rõhuga silbi järel p, praegune b, kinnise silbi algusel ja rõhuta silbi järel ʒ, praegune v, näit. saab < *saapi, kannatab < *kannatapi, aga saavad < saʒat, kannatavad < *kanna-

tašat. Hilisemal ajal on ainuses b igaie poole üle kantud, ja meie leiame teda praegu analoogiliselt ka rõhuta silbi järel: annab < *annaši.

Paljuses on suffiksile paljuse tunnus -d otsa lisatud, mis silbi kinniseks on teinud, sellepärast leiame paljuses alati reeglikorralise va-d: söövad, annavad, toimetavad jne. — Et seda suffiksi 3. persona isikulõpuks hakati pidama, siis on ta ka mineviku paljuse 3-nda isiku lõpuks üle kantud: sa-i-va-d, teg-i-va-d, niisama ka kahtleva kõneviisi paljusesse: saa-ksi-va-d, tee-ksi-va-d. Parem on aga teda neil mõlematel juhtumistel mitte tarvitada, sest et ta sõna asjata pikaks venitab; nõnda siis minevik: (nemad) sa-i-d, teg-i-d, kahtlev kõneviis: (nemad) saa-ksi-d, tee-ksi-d. — Esialgsest üks ja seesama oleviku 3-nda isiku b-va lõpuga oma tekkinise ja tähenduse poolest on oleviku kesksõna: tege-v - tege-va-d, kannatav - kannatavad, kuid siin on ainuses igal pool paljusest v üle kantud ja b leiame veel ainult sarnastes segavormides, kui Saaremaal tarvitata söö-bi-ja ja niisugustes üksikutes kivilinenud kujudes kui keeb (kuum) vesi (Vene: кипящий), kuna keev vesi - vesi, mis keema on läinud (Vene кипящий).

24. Tunnus ka - ya.

Palju suuremal määral oli ja on osalt veel praegu tarvitusel kõikides oleviku vormides teine suffiks, mis Soome-Ugri ajast pärit ja praegu lühendatud -k- kujul, ilma täishäälikuta, ilmub ehk koguni kadunud on. Oma täielisel algkujul ei leidu seda

enam üheski keeles, kuid vormide võrdlemise tee on võimalik teda kätte saada. Karjala eitava aja-sõna tehtaviku olevik sõnast andma on: ei annetoa (ei anta), kus oa endisest aa Karjala keeleseaduste põhjal on tekkinud. Selle aa vahelt on kaashäälik -k- kadunud, nagu Vepsa: emai andkoi (meie ei anna) tõendab, kus and- sõna tüvi, i paljuse märk ja -ko- endine *-ka-, mille a on i ees o-ks muutunud. Nõnda oli siis selle suffiksi ühissoome aegne algkuju -ka- rõhuga silbi järel, -ʔa- rõhuta silbi järel. Eesti keeles leidus see suffiks järgmistel juhtumistel:

1. Tehtaviku eitav olevik: ei tulda, ei käida jne. Siin ei ole sõna lõpult täishäälik mitte kadunud, see tähendab, et teda muiste mingi häälik kaitses, kuna kaitseta täishäälik sõna lõpult on kadunud, näit. tuli, osast. (anna) tuld (enne tulda). Vepsa eitav olevik emai andkoi näitab, et see häälik -k- oli. Vormid: ei tulda, ei käida on raskel astmel, see tähendab, et sõna lõpul mitte ainult k ei seisnud, mis sõna oleks nõrgendanud, vaid k järel pidi veel mingi vokaal olema. Karjala sellesamasugusest vormist ei annetoa (enne ei annetaa) näeme, et see vokaal a oli. Nõnda oli siis eelpool nimetatud sõnade algkuju: ei *tulda-ka ei *käida-ka.

2. Tegeviku eitav olevik: ei anna, ei taha. Vokaal sõna lõpul on püsinud, sellega pidi tema järel mingi häälik seisma. Me teame juba, et see -k oli. Sõnad anna, taha on kergel astmel, see tähendab, et kadunud -k teise silbi kinniseks on teinud ja nõnda siis üksinda ilma järgneva vokaa-

lita pidi sõna lõpul seisma. Nende vormide algkuju pidi sedamööda olema ei annak, ei tahak. Sarnased sõnakujud leiamegi praegu veel Soome Savo murdes: en annak (ei anna), ei annetak (ei anta), ja Ingeris: ei annedak ei anta.

Tehtaviku jaatava oleviku lõpul leiame selle sama -k- ühenduses 3-nda isiku muutelõpuga -se(n). Et enne lõpul -n seisis, näitavad Soome murdevormid, nagu saada-han, varem *saada-sen. Näituseks Põhja-Eestist tuua-k-se, tulla-k-se, Põhja-Eesti rahvalauludest oldane k-se 'võidaks olla', käidane-k-se 'võidaks käia'. Paiguti on hilisemalt lõpule e asemele i astunud, näit. rahvalauludes: viidane-k-si 'võidaks viia', leitane-k-si 'võidaks leida'. Mõnes kohas Saaremaal on k asemele t ilmunud, näit. süüa-t-se 'süüakse', niisama juua-t-se, tape-t-se < tapeta-t-se < tapeta-k-se ja siis on ts ümber paigutatud: süüa-ste, tapeta-ste. Lõuna-Eestis, aga ka Põhja-Eesti rahvalauludes on ks-ist ss saanud: pakuta-s-se 'pakutakse', kutsuta-s-se, oldane-s-se 'võidaks olla', käidäne-s-se 'võidaks käia', näideta-s-se 'näidetakse', tettäne s-se 'võidaks teha'. Edasi on ss lühenenud s-ks ehk z-ks, e asemele paiguti a ilmunud ehk e hoopis kadunud, näit. hoietä-ze. peetane-s-sa ehk peetane-sa 'peetakse', saadane-sa 'võidaks saada; anda-s 'antakse', süväs süüakse, müüdane-s 'võidaks müüa'. — Et kse mitte lihtsuffiks ei ole, vaid k+se(n)-st kokku liidetud, näeme minevikust, kus se(n) k asemele mineviku tunnuse i otsa on liitunud, näit. tuld-i enne *tuld-i-hen, veel varem *tuld-i-sen. Siin muutus s kahe vokaali vahel h-ks ja see h kadus, kuna olevikus k järel s püsima jäi. Hiljem on siis paiguti minevikust h

olevikku ks asemele üle kantud. Algkuju oli olevikus näit. sõnast saama: *saada-k-sen, minevikus *saad-i-hen, siit olevik *saada-hen, millest saada-han, kust praegune Soome vorm saadaan 'saadakse'. Niisama Eesti rahvalauludes kanneta-ie endise *kanneta-he(n) asemel 'kantakse'; toodane-ie, võidaks tuua, viedäneie 'võidaks viia', Viru rännas: annedaa < *anneda^ha 'antakse', valataa < *valata^ha 'valatakse', kuulutata e. kuuluteta 'kuulutatakse', annetane < *annetane^e < *annetane-he võidaks anda.

4. Tegeviku jaatava oleviku 3. persooni lõpuga -kse < k-se(n), näit. kuulu-k-se, ja selle kõrval selles samas tähenduses kuulu-b, tunnu-k-se, näi-k-se ja näi-b ja rahvalauludes: sure-k-se, küsi-k-se, lendele-k-se 'lendleb', lookele-k-se 'lookleb', hoople-k-se, puutune-k-se 'võib puutuda', kargane-k-se 'võib karata'. Lõpp -k-se(n) on siin niisama, kui tehtaviku olevikus oleviku suffiksist -k- + 3-nda isiku lõpust -se(n), palj. se-t kokku liidetud. Eesti keeles on -n ja -t lõpult kadunud, on aga Soome Savo murdes alal püsinud, näit. rahvalauludes: küsi-k-si 'tema küsib', palu-k-si 'tema palub', kostele-k-si, vöödele-k-si, kuulune-k-si 'võib kuulda', vaatane-k-si, puudune-k-si, tõukane-k-si 'võib tõugata'. — Paiguti on Põhja-Eesti rahvalauludes -ks- asemel -ss- ehk -s- ja lõpu -e asemel -a: sure-s-se 'sureb', murdu-s-se 'võib murduda', kukkune-se 'võib kukkuda', lendane-se 'lendab, võib lennata', liugune-s-sa 'võib liuguda', tõuzene-sa 'võib tõusta', — Lõuna-Eestis on hariliku korra järele -kse- asemel -sse-, sõna lõpul, kui -e- kadunud, siis -s, näit. lepü-s 'lepib', tekü-s, tekib', paranda-s 'parandab', saane-s 'võib saada',

veerine-s 'võib veerida', laulane-s 'võib laulda', nõste-ne-s 'võib tõsta'; ühesilbiliste lõpul on -ze: saa-ze 'saab', löö-ze 'lööb', müü-ze 'müüb'. — Paljuse t asemel on rõhuga silbi järel kurguhäälik ^c: lepüs-e ^c 'nemad lepivad', saane-se ^c 'nemad võivad saada'; rõhuta silbi järel kadunud: heitele-ze nemad heidavad, oigele-ze nemad hoigavad. — Nagu tehtavikus nii leiame -sen ka tegevikus mineviku märgi i otsa liitunud, näit. rahvalauludes valmist-i-e < *valmist-i-hen < *valmist-i-sen 'valmistas', asut-i-e < *asut-i-hen, -sen 'asutas', kaez-i-e kaez, naaraht-i-e rae-ratas, kus s kahe vokaali vahel h-ks muutus, mis siis kadus. — Siia käivad ka niisugused Võru murde mineviku vormid, kui puske < *pusk-i-e < *pusk-i-hen < *pusk-i-sen tema puskas, laske tema laskis, kande < *kandie kand-i-sen 'tema kandis', mašše < *maššie 'tema maksis', võize < *võizie < *võiz-i-sen 'võis'.

5. Tegeviku jaatava oleviku 3-as isik lõpuga -b, -vad. Kuna näi-k-se, kuulu-k-se jne. vormid kokku liidetud on oleviku tunnusest -k- + 3. isiku lõpp -se(n), on oleviku teist tunnust b (endine pi - vi tüvi -pa - -va) hakatud isiku lõpuks pidama -se(n) asemel ja -k- otsa liituma, mis ise b - v sarnaseks muutus; nõnda tuleb seletada 3. isiku kergeastmelisi vormisid näi-k-se, tüvi näge-, ja selle kõrval näi-b < *näi-k-βi, anna-b < *anna-k-βi, anna-va-d < *anna-k-βa-t, kus -k- sõna teise silbi on kinniseks teinud ja nõrgendanud. Üleüldiselt tarvitavad and-va-d < anda-βa-t on ilma -k- suffiksita sünnitatud.

6. Oleviku paljuse 1. ja 2. isiku lõpp on Soomes -mme, -tte: ota-mme, ota-tte (võtame, võtate),

enne ota-k-me-k, ota-k-te-k, kus km ja kt > mm, tt (lõppudes me-k, te-k on -k paljuse märk). Hiljem on siis mm, tt ka minevikku üle kantud, näit. Soome sano-i-mme 'sõnasime', sano-i-tte 'sõnasite', kuna esialgselt ja Soome murretes praegu veel lühike -m-, -t- on: sa-i-ma 'saime', sa-i-ta 'saite'. Eestis on siis mm igal pool lühenenud, kuid enne seda sõna nõrgale astmele nõrgendanud: anname < anna mme < anna-k-me. Pikk t (=tt < kt) on Eestis püsinud: annate, saate jne.

7. Oleviku ainuse 1. ja 2. isiku lõppude otsast on vokaalid kadunud, sest et need siin ilma kaitseta olid. Vormid on nõrgal astmel, sest et isiku lõpud -m ja -d eelmise silbi on kinniseks teinud.

Meie ei pruugiks siis iseendast siin k-suffiksit oletada. Kui me aga niisugused Karjala vormid, kus isiku lõpule liide järgnes, mis persoona lõpu vokaali kadumise eest kaitses, arvesse võtame, siis leiame seal kohe pika mm, tt, kuna minevikus lühikesed m, t on. näit. issumma-cci 'mina istun' (ich setze mich), issu-tta-cci 'sina istud', aga minevik istu-ma-cci 'mina istusin', istuj-a-cci 'sina istusid' (lühike t nõrkedes kadunud): selle põhjal peame oletama, et ka ainuses 1. ja 2. persoona k-suffiksi abil oli sünnitatud, nii siis *istu-km-a-, *istu-k-da.

Kõik 3 isikut oleviku ainuses ja paljuses sünnitatakse ilma erandita ühe ja selle sama kava järele kõigist ajasõnadest, välja arvatud ainult sõna olema, mille 3. isik ainuses ja paljuses „on.“ Sõna olema tüvi on o, sellele on otsa lisatud tuletuslõpp -le-, seesama, mis sõnades kõnelema, imestlema.

Sellel kujul ulatab see sõna Urali keeleni: leidub ka Samojeedi keeles. Soome murretes on „olen“ ilma tuletuslõputa tarvitusel kõigis muudetes näit. oon olen. Sõna „on“ on kahest osast koos: tüvi o ja tuletuslõpp -m, seesama mis suren: surm, söön: sööm. „On“ on siis niisama asjasõna nagu sööm, surm tähenduses das Sein, Seiendes. Sõna lõpul muutus m-n:ks niisama nagu m igakord sõna lõpul n-ks muutus. Eesti murretes leidub ka om, seal peab mingi täishäälik veel järel olema seisnud, mis pärast m neis murretes n-ks ei muutunud. Palj. 3. isik oli Ühissoomes „omat“ s. o. o+ma+t, kus tuletuslõpp -m mitte n-ks ei muutunud, sest et ta sõna lõpul ei seisnud ja t on seesama paljuse tunnus, mis sõnades söömad, surmad. Tartu murdes on palj. 3. isik praegu omma^c, kus ^c endise t asemel seisab, nagu ka mujal Tartu murdes. Enne oli nõnda ka Põhja-Eestis: G. Müller kirjutab: omat, Stahl 1637 ommat, niisama Göseken 1660, Hornung ommad, Gutsleff veel 1732 ommad. Praegu on kirjakeeles palj. 3. isiku asemel ain. 3. isik tarvitusel on: on.

25. Minevik.

Nagu oleviku tüvi, nii on ka mineviku tüvi ajasõnast sünnitatud nimisõna, mille sünnitamiseks kaks tuletuslõppu tarvitusel olid ja nimelt

1. -i. Tuletuslõpp i on Soome-Ugri ajast pärit ja leidub Eesti keeles veel tihti, näit. tule-ma tul-i-n tul-i-d tul-i jne, niisama sa-i-n sa-i-d sa-i sõnast saa-ma. Nagu Lõuna-Eesti murdest näha, oli selle tuletuslõpu vanem keeles leiduv kuju ie ehk pea-

rõhu mõjul iie, näit Võru müü-je 'müüsin, müüs'
jõ-ije 'jõin, jõi', mõ-ije 'müüsin, müüs', sa-ije 'sain,
sai', su-ije 'sugesin, suges'; siit on lühenduse teel
-i- saanud, 3:as isikus võiks aga olla ka je < i-hen.

— Eestis, Vadjas, Liivis ja Soome Lõuna-Lääne murdes on -i- kõrvale suffiks -si- tekkinud, mis aga midagi iseseisvat ei ole, vaid niisugustest sõnadest üle kantud, kui *hüppa-ma < *hüppade-ma. minevik hüppas-i-n < *hüppad-i-n, kus tüvi osa s (< *t) + tuletuslõppu i hakati mineviku tunnuseks pidama ja ka seal tarvitama, kus tal õigust ei olnud seista, nõnda istu-si-n (pro *istu-i-n), nagu hüppas-in (pro *hüppad-i-n). — Tuletuslõpp -i- (< *je) on seesama, mis tuletuslõpp -ja sõnas tegi-ja. Praegu tähendab see küll enamasti kestvat tegevust, võib aga ka lõpetatud tegevust, nõnda siis minevikku, tähendada, näit. looja on 'see, kes loob', aga ka 'see, kes on loonud', vrdl. maailma looja.

26. 2. mineviku tunnus -s

on ka Soome-Ugri ajast pärit, on aga Läänemere Soomesugu keeltest kadunud, peale Lõuna-Eesti murde, kus ta eitava sõna minevikus olemas: es anna 'ei annud'. See suffiks oli ainult 3-das isikus tarvitusel, kuna esimese ja teise isiku jaoks tarvitatakse esin, esid oma -si- sarnasel kombel saanud on, kui istu-si-n pro istu-i-n. Nii oli lugu vähemalt Mordva keeles, näit. Mordva kulo 'koolma', kulo-ś (varem kulo-ž) 'tema koolis' (suri), kulo-ś-t 'nemad kool-si-d (surid). Ühes Mordva-Ersa murdes leiame e-ji-ń 'esin', e-ji-t 'esid', e-s (pro e-ž) jne.

Tscheremissi, Voguli ja Ostjaki keeltes on s praegu kõigis isikutes tarvitusel, näit. Voguli min- 'mine-ma', min-sə-m 'minin', min-sə-n 'min-i-d', min-s 'min-i'. Eestis on tihti mineviku -i- otsa 3-ndas persoonas -s, -si- liitunud, näit. (and-si-n, and-si-d, kus ülekantud -si-), 3. isik ainuses and-i-s, palj. and-si-d, kuid ka selle -s, -si- loeb Dr. Setälä ülekantud vormiks, niisama nagu 1-ses ja 2-ses isikus, mitte muistse -s-suffiksi järeltulejaks. — Tuletuslõpu -s- abil sünnitatud vormid olid, niisama nagu i-vormid, nimesõnalised, mitte ajasõnalised, nii Mordva kulo-s 'tema koolis' (suri), aga ka 'koolnud'.

Isiku lõpud on minevikus need samad, mis olevikus. Sellel kujul, kuidas nad praegu ciemas, on rahva keel 1. ja 2. isiku lõpud ain. ja palj. olevikust laenanud, kus nad oleviku tunnuse ka-, -ya-ga kokku oiid liidetud, mida ju minevikus seaduskorraselt ei oleks pidanud olema. Kunstlikult on siis veel 3. palj. isiku -vad olevikust laenatud, kuid soovitav on seda mitte tarvitada. Nõnda siis: nemad tulid, mitte tulivad, kus d paiguse märk, kuna ainus ilma isikulõputa. Täisminevik ja enneminevik on kokku pandud vormid: täismineviku jaoks tarvitatakse sõna „olen“ ja muudetava ajasõna mineviku kesksõna: „olen lugenud“; ennemineviku jaoks „olin“ sellesama kesksõnaga: „olin lugenud.“

27. Kahtlev kõneviis. Potentsial kõneviis.

Kahtlev kõneviis (m. konditionalis) ütleb, et tegevus millegi tingimise all võimalik on. Kahtleva kõneviisi tundemärk või tule-

tuslõpp on praegu Põhja-Eestis ja Eesti kiriakeeles -ksi-, mille ees sõnatüvi samal kujul kui olevikus, näit. and-ma anna-n anna-ksi-n. (anna-ks-id anna-ks anna-ksi-me anna-ksi-te anna-ksi-d ehk anna-ksi-va-d): niisama: tege-ma tee-n tee-ksi-n jne. — Lõuna-Eestis on üieuldise korra järele -ks- asemel -s-, näit. tunne-si 'tunnaksin', laula-si 'laulaksin', Marienburgi eestlastel š: anna-ši annaksin. — Kolmandas ain. isikus on -ks ilma -i-ta, mis paiguti Eesti saartel ja Lõuna-Eestis kõikide isikute peale üle on kantud, näit. Eesti saartel (paiguti) (mina, sina, tema, meie, teie, nemad) ole-ks, Tartumaal ole-s. — Keskvirumaal ja Wiru rannas leiame -ksi-, -si- ees veel mingisuguse i hääliku, näit. Keskvirus saa-ma sa-i-ksi-n saaksin, niisama sö-i-ksi-n, tul-i-ksi-n, Viru rannas sa-i-si-n saaksin. sö-i-si-n, tul-i-si-n tuleksin. Neid vormisid teiste sugulaskeelte -isi-suffiksiga võrreldes (Soome sa-i-sin saaksin, Karjala ša-i-zi-n, Vadja kanda-i-si-n kannaksin, Vepsa anda-i-si-n annaksin), peame otsusele jõudma, et selle suffiksi endine kuju iksi-oli, kust Eesti keel üleüldiselt i on kaotanud, Soome, Karjala, Vadja ja Vepsa keeled aga -k-. Tuleb järeldada, et meil kahe suffiksiga siin tegemist on: -i-, mille vokaal teadmata on, ja ksi. Virumaal leiame meie vormisid, millel kahtleva kõneviisi tundemärk kahekordselt on otsa liidetud: saisesin, endisest *sa-i-kse-ksi-n. Me näeme siit, et suffiksi aigkuju -kse-oli. Sellele on ajasõna mineviku tunnus -i-otsa liitunud, mille eest suffiksi lõpuhäälik e on kadunud. Kahtlev kõneviis on nõnda esialgselt mineviku vorm, mida ka see tõendab, et tal ole-

viku suffiks ba - va puudub: tema tuleks - nemad tuleksid. Vorm tule-ksi-va-d on analoogiline, -va on olevikust üle kantud, niisama nagu nemad tuli-d kõrval tul-i-va-d analoogiliselt tarvitusel on, kuna olevik ilma ba-va suffiksita võimata on: tema tule-b nemad tule-va-d (Saaremaal küll: tul-a-d, kus aga a < va). Nii langeb kahtleva kõneviisi suffiks järgmistesse algelementidesse: ajasõna tüve otsa liidetud tuletuslõpp i, mille täiskuju vokaal tundmata + kahtleva kõneviisi tunnus -kse, mis esialgu tuletuslõpp ajasõnade sünnitamiseks oli + mineviku märk -i.

Selle kahtleva kõneviisi suffiksi leiame peale Läänemere Soomesugu keelte veel Lapi keeles, näit. loya-ši-m ehk luvvu-či-m ehk luvva-či-m loeksin, kus ši, či seesama mis meie ksi. Teistes Soome-Ugri keeltes seda suffiksi ei ole.

Praegused kahtleva kõneviisi jaoks tarvitavad suffiksid -i- ja -kse- leiame, üksikult ehk ühendatud, ka müüdu ajasõnade sünnituse juures tarvitusel, näit. i: lükkama, Soome lykä-t-ä ja selle kõrval lykk-i-ä, Vepsa lüka-i-da, -kse Soome ui-kse-ntele (ui-ujuma), mõlemad ühendatud: i-kse: Liivi ved-ikš < vedā — vedama, nur-i-kš Eesti nur-i-se-ma, kust k kadunud. Esialgu oligi kahtleva kõneviisi suffiks nii vormi kui tähenduse poolest üks ja see sama i-se suffiksiga sõnas nurisema. Alles aja jooksul on tähendused lahku läinud ja -kse- kahtleva kõneviisi suffiksi tähenduse omandanud.

Kahtlev kõneviis avaldab

1. kahtlemist, näit. kas ma peaksin nüüd minema või mitte;

2. seisab tingiva kõneviisi tähenduses nii tingitud pealauses kui ka tingivas abilauses: Kui sa enam palka annaksid, küll ta siis sinu juures seiksaks. Tingitav lause võib ka üksi ilma tingiva lauseta seista: meie läheksime varsi teele (kui aga teie juba siin oleksite); kas ma võiksin abi saada. Ma paluksin (viisakamalt, kui: ma palun). nüüd peaks küll puid tooma.

3. seisab sooviva kõneviisi asemel: saaksin ma veel koju, enne kui päev looja läheb. Alus seisab sarnasel korral öeldise järel.

Võimise kõneviis, potentsial-kõneviis (modus potentialis), ütleb, et tegevus ülepea võimalik on. Vanemates Eesti keeli kirjades ja rahvalauludes leidub iseäraline kõneviis, mis praegusest harilikust keelest kadunud ja mille tuletuslõpp -ne- on. Näit. leiame Hornungi grammatikas 1693 vormid lee-ne-n, -ne-d, -ne-b, -ne-me, -ne-te, -ne-vad 'võiksin olla' jne, Uues Testamendis 1715 lee-ne-b 'võiks olla', Gutsleffi gr. 1732 ol-ne-b, rahvalauludes tähele minagi läh-ne-n (võiksin minna), misse neidu seale tee-ne-b (mis see neiu võiks küll seal teha), luge-ne-b, kuulu-ne-ksi 'võiks kuulda', käida-ne-kse ehk käida-ne-sse ehk käida-ne-te 'võiks käia', ol-le-b < ol-ne-b, liigastel-le-b < liigastel-ne-b, Pihkva, Võru kuulu-nõ-ssõ, nägü-ne-sse (esivokaalides sõnades -ne-, tagavokaalides -nõ-). Lõuna-Eestis on see tuletuslõpp veel praegu tarvitusel: olgu nemä' suuruta kui nemä' olnes (mögen sie von einer

Grösse sein, wie sie seien); pidä läbi kaema, kas see veel ütte lännes; pidä neile küsimise ette pandma, kas valla nõu kandnes. -- See -ne- on Soome-Ugri ajast pärit ja on praegu veel pea kõigis Soome-Ugri keeltes tarvitusel. Esialgsest oli ta üks ja seesama tuletuslõpuga -ne-, mis ajasõnust inchoativ (tegevuse algust tähendavaid) ehk frekventativ (tegevuse kordamist tähendavaid) ajasõnu sünnitab, näit. pödema 'haiglane olema', aga pödenema 'haigeks jääma'. Alles hilisemal ajal on see tuletuslõpp Soome ja Lapi keeltes selle kõrval ka potentsiaal kõneviisi tähenduse omandanud, Tscheremissi ja osalt Ungari keeles optatiivi tähenduse (желательное накл.), Ugri keeltes konditsionaali (условное накл.) tähenduse. Konditsional ja potentsiaal üheskoos nimetatakse ka konjunktiiviks, mis tähendab, et tegevus mõeldav on.

28. Käskiv kõneviis.

Käskiv kõneviis ei olnud esialgu midagi muud, kui käskival toonil öeldud oleviku tüvi oleviku tuletuslõpuga -ka, millele siis hiljem ka isiku lõpuotsa liitused. Praegu leidub käskiv kõneviis Läänemere Soomesugu keeltes kahel kujul: I. tuletuslõpuga -ka- ja II. tuletuslõpuga -ko-, millest Eesus -ku ehk -gu on saanud.

Käskiva kõneviisi I vorm (I imperativ). Ainuse 1. isik puudub. -- Ainuse 2. isik on oleviku lühendatud tüvi tuletuslõpuga -k, kus vokaal -a lõpuil kadunud. See -k on Eestis käskiva kõneviisi vormi kergele astmele nõrgendanud, sõna lõpul vokaali kadumise eest kaitsnud ja siis ise kadunud, näit.

anna < *anna-k. Soome Savo ja Ingeri murretes on see -k veel praegu alal, näit. Savo lyö-k 'löö'. anna-k 'anna', Ingeri oda-k (tüvi otta-) 'võta'; — aga ka Eesti saartel: ära magak, ära peksak, ära võtak, I imperatiivi 3. persoona on Eestis enamiste kadunud ja tema asemel II. imperativ tarvitusel. Siiski leidub I. imperativi 3. isik veel paiguti Lõuna-Eestis, näit. tõmma-ka < *tõmmat-ka. Et siin vokaal sõna lõpult mitte kadunud ei ole, pidi -ka- järel veel mingi häälik seisma. Selle juhatavad meile niisugused vormid kätte, kui Soome tuo-ka-an 'toogu tema', sano-a-an 'sõnagu tema'. Karjalas nõs-ka-h 'tõusku tema', näh-kä-h 'nähku tema', kasvatto-a-h (kasvatta-) 'kasvatagu tema': lõpud -ka-an, -a-an, -ka-h, -käh, -a-h olid enne ka-sen rõhuga silbi järel, ga-sen rõhuta silbi järel, kust hiljem ɣ kadus, s kahe vokaali vahel h-ks muutus ja selle järel seisev e a-ks. Siis on Karjalas h järelt -an kadunud ja h sõna lõpule jäänud, Soomes aga h kadunud ja nõnda Soome kaan < *ka-han < *ka-hen < *ka-sen (-sen 3. isiku lõpp). Lõuna-Eesti tõmmaka on siis endine tõmmat-ka < tõmmat-ka-han < tõmmat-ka-sen 'tõmmaku'. — Paljuse 3. isik puudub I. imperatiivil Eestis täitsa, sugulaskeelis on seal ain. n asemel palj. lõpp -t, näit. Soome tuo-ka-an 'tema toogu', palj. tuo-ka-at 'nemad toogu'.

Paljuse I. isiku vormides: teh-ke-m, tul-ge-m jne on -m isiku lõpp lühendatud kujul, täielisemal -me kujul leidub ta Eesti rahvalauludes: hoida-ge-me, akka-ge-me 'hoidkem, hakakem', veel varemini *hoida-ge-me-k (kus k paljuse lõpp).

Paljuse 2. isik: teh-ke, tul-ge on endise isiku lõpu kaotanud, mis H. Stahlil veel olemas: vot-ke-t, karta-ke-t, varemine *ke-te-k (kus-k paljuse lõpp).

Kõnealune tuletuslõpp on kõigis sugulaskeelisel-ka. näit. Soome saa-ka-ma 'saagem', ol-ka-me 'olgem', tulkaa < *tul-ka-te 'tulge' jne. Mispärast Eestis (ja Liivis) -ke- on, ei ole selge. Võiks arvata, et tulge < tul-ka-e (kus a-e > e) < tul-ka-te, aga sellele näivad Stahli vormid votket, kartaket vastu kõnelevat, kus t mitte välja kukkunud ei ole ja siiski suff.ks -ke. Alutaguses leidub reegiharane anda-ga-a < *anda-ga-ta < *anda-ga-te 'andke'.

II. imperatiiv. Tuletuslõpu -ka-, -ga- abil sünnitatud imperatiivi kõrval leidub suuremas hulgas Läänemere Soomesugu keeltes veel teine tuletuslõpp -ko-, -go-. Eestis -ku-, -gu- kujul. See on Eestis, Lääne-Soomes, Vadjas ja Liivis ainult 3. isiku jaoks tarvitusel, Soome rahvalauludes ja Karjalas aga ka 2. isiku jaoks, näit. Eesti teh-ku, tul-gu, pida-gu. Hupelil leidub veel vana -o: kiitko, mingo. Stahli paljuse vormides sa-ku-t, tul-ku-t on t palj. lõpp. mis praegu Eestis kadunud. Soomes aga veel alal on; saa-ko-on 'tema saagu', saa-ko-ot 'nemad saagu', Soome rahvalauludes saa-ko-hon, saa-ko-hot. -- Eesti Virurannas leiame niisuguse vormi kui anda-gu-u 'tema andku, nemad andku'. Seda Soome vormidega võrreldes jõuame otsusele, et anda-gu-u oli enne anda-gu-hun, palj. anda-gu-hut, kust h, n, t kadunud. Et see -*hun (< -*hen < -*sen = 3. isiku lõpp) ka niisugustes vormides pidi leiduma, kui: tema saagu, nemad

saagu tähendab see, et vokaal sõna lõpult mitte kadunud ei ole.

Kerge aste vormides saagem, saage, saagu tuleb vist nii seletada, et nagu olevikuski tuletusiõpule -ge-, -gu- seesama lõpp veel teistkorda lühendatud kujul on otsa liitunud, k+m-ist sai siis, nagu olevikuski -mm, millest Eesti keeles lühenduse teel uuesti -m, k+t-st aga tt (= Eesti t). Eeinimetatud vormide endine täieline kuju oli nõnda: saa-ge-m < *saa-ga-k-me-k, saa-ge < *sā-ga-k-te-k, saagu tema < sā-go-k-sen, saagu nemad < sā-ge-k-se-t.

Tähenduse poolest läheb 2. imperatiiv k-sest lahku, kuna ta nõrgemat käskimist tähendab. Kuna oleviku ja imperatiivi -ka- suffiksiga sünnitatud tüvi nimisõna oli, millele siis asesõnalised liited otsa ühinesivad (umbes nagu: tulija mina, tulija sina, tulija tema jne) ja nõnda temast ajasõna sai, niisama võis tema otsa ka teisi tuletuslõppusid liituda. Niisugune tuletuslõpp oli i, mis nimisõnadest vähenõussõnu (diminutiivisid) sünnitas. Selle i ees muutus a häälik o-ks, Eestis u-ks, näit. mustu < mustoi < *mustai < musta, kiisu < *kiisoi < *kiisa, vrdl. S. kissa (Eestis pikk ii, nagu ka muidu tihti, vrdl. S. kirkaataa Eesti kirgama - kiirgama, kilatama ja kilatama), kutsu < *kutsoi vördl. kutsa. Et enne i lõpul oli, tõendab peenendus sõna keskel. Nii on siis II. imperatiivi algkuju näit. vormil tema tulgu: tul-ka-i-sen, palj. nemad tulgu < tul-ka-i-set.

Käskiva kõneviisi palj. 1. isiku asemel on praeguses keeles läbistikku alati oleviku palj. 1. isik tarvitusel, näit. läheme (mingem), teema kauba ära

(pro fēhkem kaup ära). Kāskiva kõneviisi 2. isik on tarvitusel, kui nimelt käsku antakse. On aga käsu asemel soovi, luba, sajatamise avaldus olemas, siis seisab ainult 3. isik nii 1. kui 2. isiku asemel, näit. saagu ma enneaegu surema; kadugu sa nõnda maa pealt kui kaste rohu pealt; ehk meie jäägu ilma: nähku mina sind, kus ma näen; seisku sa kus taht; olgu meie tōbised ehk terved. Ka siin võib olevikku tarvitada: mina ei või teid lepitada, teeb (= tenku) kohus mis teeb; ehk olevik ühenduses sõnaga lase ehk las: lase ma katsun (hea küll ma katsun, aga lase mind katsuda = luba et ma katsun); las tema nüüd jäägib; lase teised tulevad ära; aga samas mõttes: lase teda kurat võtta ehk võtku teda kurat. — Lauses: anna jumal talle tervist on vist jumal hüüdsõna! — Paiguti on Tallinnamaal käskiv kõneviis potentsiaali asemel tarvitusel: mis ta nüüd seal tehku nii kaua; inimene peab midagi tegema, mis temale tööks olgu. — Ka kaudse kõne asemel seisab käskiv kõneviis: Ma palusin, et ta mind edasi aidaku: kohus ei võta teda enne vanduma, kui nemad toogu selle pääle täht. — Elavas kõnes mineviku asemel: siis tema mine otsi kõik kohad läbi, ei leidnud aga kustki.

29. Eitav kõne.

Eitav kõne (отрицательная рѣчь) ütleb, et seda ei tehta, mida ajasõna tähendab, näit. tema ei kirjuta, tema ei kirjutavat. — Tegevuse eitamiseks oli Soome-Ugri algkeelel iseäraline abiajasõna,

mis ajasõnade viisil muutus ja millega muudetava ajasõna sellekohane tüvi ühendati. Soome keeled on selle abiajasõna, millega eitamist avaldati, alal hoidnud, kuna Ugri keeled tema kaotanud on. Siiski on Voguli ja Ostjaki keeltes temast mõned jäljed olemas, mis teda lubavad Soome-Ugri aegseks nimetada. — Praeguses Soome keeles muutub eitav ajasõna järgmiselt: en mene mina ei lähe, et mene sina ei lähe, ei mene tema ei lähe, emme mene meie ei lähe, ette mene teie ei lähe, eivät mene nemad ei lähe. Nii oli veel Hornungil en, et, ei, emme, ette, evat, praeguses Eesti keeles on 3-nda isiku kuju ei kõigisse vormidesse üle kantud, selle kõrval leiduvad aga Lõuna-Eestis ja Kodaveres ka vanad vormid en et emmä että jne. — Niisama on ka kahtlevas kõneviisis eitav ajasõna ühenduses kahtleva kõneviisi tüvega, näit. Soome en menisi, et menisi, ei menisi jne. Eesti mina ei läheks, sina ei läheks, tema ei läheks jne. — Ka eitav minevik leidub Eesti murretes, näit. Kodavere esin tule ei tulnud, Lõuna-Eesti es anna ei andnud. Eesti kirjakeel ja teised lähemad sugulaskeeled on selle kaotanud; peale Eesti murrete leiame selle ainult veel Mordva, Tscheremissi ja Sürjani keeltes, näit. Mordva eđin ramak mina ei ostnud, eđin ramak sina ei ostnud, ež ramak tema ei ostnud, seesama mis Tartu Eesti es anna, varem es *annak. — Käskivas kõneviisis oli nii eitamise kui ka keelamise avaldamiseks isesugune abiajasõna tarvitusel, millele muudetava ajasõna oleviku tüvi järgnes. See keelav abiajasõna on praegu Eesti keeles järgmisel kujul olemas: ära, ärgu, ärgem, ärge, ärgu.

30. Tehtavik.

Tehtavik (f. passiva, страдательный залог) ütleb, et midagi tehtakse ehk ei tehta: teda palutakse, teda ei paluta. Tehtavikku on eksikombel hakatud passivi vormiks (страдательный зал.) pidama, kuna ta õigusepärast ajasõna isikuta vorm (безличный глагол) on. Tehtavikus on subjekt osastavas muutes.

Tehtaviku üleüldine tundemärk on praegu -ta- ja -da-. Tundemärk -ta- on harilikult pruugitav. -da- ainult ühesilbilistes sõnades ja l, n, r järel, näit. saa-da-kse, kõnel-da-kse, häben-da-kse, naer-da-kse.

Tehtaviku tundemärgist on täishäälik -a lihtmineviku -i ja mineviku kesksõna -ud ees kadunud, näit. palu-ta-kse, palu-t-i, palu-t-ud.

Tehtaviku tundemärgist on kaashääli -d- järgmiste ühesilbiliste ajasõnade olevikus kadunud: joo-ma juu-a-kse; niisama loo-ma, too-ma, poo-ma; löö-ma lüü-a-kse; niisama söö-ma; käi-ma käi-a-kse ja käi-da-kse; niisama: müü-ma, vii-ma, või-ma. Kõigis teistes tehtaviku vormides on -d- püsinud: joo-d-i, joo-d-ud, joo-da-v, joo-da-ma, joo-da-gu.

Tehtaviku tundemärkide -ta- -da- ees on tüvelõpu täishäälik järgmiselt muutunud:

Ühesilbiliste olevikus on oo-st uu saanud: joo-ma juua-k-se; niisama loo-ma, too-ma, poo-ma; -öö-st on üü saanud: löö-ma lüü-a-kse; niisama söö-ma. Kui tehtaviku tundemärgi -d- kadunud, siis on sõna kergel astmel, muidu aga raskel ast-

mel: joo-ma juu-a-kse, aga saa-ma saa-da-kse, käi-ma käi-a-kse, aga käi-da-kse. Kõigis teistes tehtaviku vormides on tüvelõpu täishäälik muutmata püsinud: joo-d-i, joo-d-ud, joo-da-v, joo-da-ma, joo-da-gu.

Lühidhäälikulistes kahesilbilistes on tüvelõpu täishäälik -a järgmiste sõnade kõigis tehtaviku vormides -e-ks muutunud: veda-ma vee-ta-kse vee-t-i vee-t-ud (tüvest on d kadunud; veda-ta-kse > *vede-ta-kse > vee-ta-kse); — niisama (kinni) pida-ma: pee-ta-kse, pee-t-i, pee-t-ud (pida-ta-kse > *pida-a-kse > *pie-ta-kse > pee-ta-kse), aga sõnast pida-ma (kohustatud olema) pea-ta-kse: -- aja-ma ae-ta-kse ae-t-i ae-t-ud.

Tüvelõpu täishäälik -e on kadunud järgmistes sõnades: ole-ma ol-da-kse ja ol-la-kse. ol-d-i ol-d-ud: niisama tule-ma, pane-ma, mine-ma, sure-ma, pure-ma: pese-ma pes-ta-kse pe-s-t-i pes-t-ud. Tehtaviku tundemärgi -d- võib siis nimetud e-sõnade olevikus l, n, r järel kas muutmata jääda ja siis on sõna raskel astmel, olema: ol-da-kse, ehk d on eiseisiva l, n, r sarnaseks muutunud ja siis on sõna kerge astmel: ole-ma ol-la-kse. Niisama: panema: pan-da-kse ja pan-na-kse, sure-ma sur-da-kse ja sur-ra-kse. Kõigis teistes tehtaviku vormides on d püsinud: ol-d-i ol-d-ud.

Pikahäälikulistes kahesilbilistes i ja u sõnades on tüve lõpuvokaal i ja u alal, tüvi on kerge astmel: hooli-ma hooli-t-i hooli-t-ud hooli-ta-kse.

Kui tüvelõpu -a ehk -e ees p ehk t (d) on, siis on tüvelõpu täishäälik a e-ks muutunud, näit. tap-ma tapa-n tape-ta-kse tape-t-i tape-t-ud: nii-

sama: saat-ma saada-n saade-ta-kse, petma pete-takse, tahtma tahetakse, kartma, kastma, päästma, vaatama vaadetakse, ootama, tüütama, aitama, näitama. Mõnel sõnal võib t tüvest kaduda, näit. kat-ma kata-n kate-ta-kse ja (harilikumalt) kae-ta-kse. Niisama: matma, jätma (jäetakse), võtma, kütma (kõetakse).

Kui tüvelõpu täishääle a ehk e ees lühikese täishääliku järel s seisab, siis on tüvelõpu täishäälik -a e-ks muutunud ehk kadunud, näit. maks-ma maksa-n makse-ta-kse ehk maks-ta-kse. Niisama lüpsma (lüpsan), küpsma (küpsen).

Kui tüvelõpu täishääle a ehk e ees s pika vokaali järel ehk mõni muu konsonant on, siis on tüvelõpu täishäälik a, e harilikult kadunud, on aga siiski võimalik, et a e-ks muutudes püsinud on: seis-ma seisa-n seis-ta-kse (seise-ta-kse). Niisama: jooksmä, maitsma, laulma, naerma, kuulma. — Tehtaviku tundemärgi ees on tüvest konsonandid d ja k kadunud: püüdma püütakse (enne: *püüda-ta-kse > püüde-ta-kse > püüe ta-kse > püü-ta-kse), and-ma an-ta-kse (ehk anne-ta-kse), tundma tun-takse, murdma murtakse, laskma lastakse. — Kui tüvelõpu täishäälik kadunud, siis on sõna raskel astmel, muidu aga kergel astmel: antakse vrdl. annetakse.

Kahe silbilistes kõvendatavates sõnades on tüvelõpu täishäälik -e kadunud, näit. võitle-ma (t. võitele-): võidel-da-kse, arvama (t. arvade-) arva(d)-ta-kse. Kui tüvelõpu -ade- ees t on, siis on tüve -a tehtaviku tundemärgi ees e-ks muutunud: vaata-ma vaade-ta-kse. Niisama: ootama, aitama, näitama, aga tüütama: tüüdatakse.

Mitmesilbilised -a sõnad võivad tehtaviku oleviku ja tehtaviku mineviku kesksõna ilma tehtaviku tundemärgita sünnitada, näit. kuivata-ma kuivata-ta-kse ehk kuiva-ta-kse, kuivata-t-ud ehk kuivat-ud. Soovitav ei ole aga -ta välja jätta. Vrd. „ehitakse,“ ei ole arusaadav, kas sõnast „ehtima“ või „ehitama.“ Teistel tehtaviku vormidel on tehtaviku tundemärk igakord alal: kuivata-t-i, kuiva-ta-tav, kuivata-ta-ma. Niisama: ahästama, avaldama, alandama, ahvardama jne.

Mitmesilbilised -e sõnad on tüvelõpu täishääliku -e olevikus ja mineviku kesksõnas harilikult kaotanud (aga e võib ka püsida), näit. kõnele-ma kõnel-da-kse (kõnele-ta-kse), häbene-ma häben-da-kse (ja häbene-ta-kse) häben-d-ud ja häbene-tud, aga ainult häbene-t-i. Tüvelõpu täishäälik e ei kao, kui tema ees ts, tl, dl on: igatsema, igatsetakse, igatseti. Niisama: sõnadlema, ahvatlema.

31. Abiajasõnad.

Olema sõna olevik ühenduses mineviku kesksõnaga sünnitab ajasõnade muutmisel 1) täismineviku, 2) sellesama olema minevik mineviku kesksõnaga -- ennemineviku. See maksab niihästi tegeviku kui tehtaviku kohta: täisminevik -- olen palunud, olen palutud; enneminevik: olin palunud, olin palutud; 3) kahtleva kõneviisi mineviku (ilma ligemat vahet üksikute minevikkude vahel tege-mata): oleksin palunud; oleksin palutud; 4) need-samad vormid eitavas kõnes: ei ole palunud, ei ole palutud; ei olnud palunud, ei oldud palutud, ei oleks palunud, ei oleks palutud: — 5) niisama

kaudses kõnes: olevat palunud, olnud palunud; olevat palutud, olnud palutud; ei olevat palunud, ei olevat palutud; ei olnud palunud, ei olnud palutud. — Kahtlev kõneviis puudub kaudsel kõnel.

Tähele panna tuleb, et III-nda tegusõna seesütlevaga sõna olema veel iseäralise vältava kõneviisi sünnitab: olen tulemas, olin tulemas, olen tulemas olnud; ole tulemas jne. Õieti muutub ainult olema nagu iga teinegi ajasõna kõigis võimalikkudes vormides, kuna III-nda tegusõna seesütlev ilma muutmata juure lisatakse.

2. Saama, on peale oma otsekoheste tähenduse „kätte saama“ abiajasõnana tarvitusel 1) tähenduses nii kaugemale jõudma, et: enne lund ei saa (mingisugune takistus ees) tänavu otse lõikama; 2) sellesamas tähenduses sünnitab olevik sõnast saama, ühenduses muudetava ajasõna tegeviku mineviku kesksõnaga lõpnu tuleviku (futurum exactum): küll ma saan seks ajaks söönud (jõuan nii kaugemale, et söömise olen lõpetanud); minevik sõnast saama täismineviku: kas said ju kõik viljad külvanud. Nõnda pealauses. — „Kui“ sõnaga algavas abilauses sünnitab olevik täismineviku ehk lõpnu tuleviku: kui aga saan natuke söönud, siis hakkab kõht valutama; kui ma saan söönud, siis lähen teele; minevik ennemineviku: kui tema laps sai surnud, siis ta läks linna. Viimastel juhtumistel võib ka olema sõna tarvitada, kuid mõtte poolest on vahe. Saama sõnaga tähendatakse, et see, millest pealauses kõne, otsekohe järgneb, kuna „olema“ sõna juures vaheaja pikkus määramata on. Kui ta sai ära läinud (otsekohe peale selle) vrd. kui ta oli

ära läinud (võib olla, kaua aega pärast seda), tuli tema sõber.

3. Pidama on peale oma otsekohese tähenduse kohustatud olema ka abiajasõnana tarvitusel, kus ta ühenduses III. tegusõnaga sooviva kõneviisi (conditionalis) sünnitab: peaks ta täna tulema; peaks mind lahti lastama (vrdl. saaks mind lahti lastud: jõutaks ometi nii kaugele, et mind lahti lastaks); niisama potentsiaali: kui ta ei peaks andma; sa pidid mind ära tapma; ka kaudse kõneviisi asemel: öeldi, et vend peab kodu olema (olevat kodu.)

1.50

